

SZABÓ IMRE

★

PIKLER GYULA

A MŰLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:
ORTUTAY GYULA

610012
SZABÓ IMRE

PIKLER GYULA

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST 1973

**MTA
KIK**

477491

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1973

Szabó Imre

Printed in Hungary

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Könyvtári 40251 / 1973 sz.

TARTALOM

A pozitivistá jogbölceselet megjelenése	7
Élete	20
Első lépések a jogbölceseletben	49
A belátásos elmélet	62
A lélektan útján	78
Az elmélet értékelése	90
Társadalmi és tudománypolitikai küzdelmek	114
Szubjektív és objektív szociológia	131
A fő ütközet	138
Az alkony	159
Értékelési kísérletek	170
Bibliográfia	181

A POZTIVISTA JOGBÖLCSELET MEGJELENÉSE

„...Sivár azok értelmi világa, a kik azt hiszik, hogy a jogtudomány azokban a tételes jogi diszciplinákban merül ki, a melyek leírják a létező jogot, a melyek pusztán a jogszabályok és jogintézmények egymástól való megkülönböztetésében és rendszerezésében állanak...” — írta Pikler Gyula Pulszky Ágostról szóló emlékezésében; e sivár értelmi világgal, a „tételes jogi tudomány” tudománytalanságával szemben méltatta elődje, Pulszky jogelméleti érdemeit.

Ezek a szavak azonban nemcsak Pulszky érdemeinek méltatását célozták, hanem bizonyos mértékig Pikler credo-ját is tartalmazták. Az életrajzírók rendszerint magukról is vallanak, amikor másról szólnak, mert hiszen magukat is viszonyítják ahhoz, akiről megemlékeznek, részben azonosulnak vele, részben elkülönböztetik magukat tőle. Pikler az azonosulást annál több joggal érezhette, mint-hogy Pulszkyval e tekintetben is egy véleményen volt: úgyszólván folytatója a jogtudomány újféle megítélését magában foglaló annak a felfogásnak, amelyet Pulszky bontakoztatott ki először nálunk, de Pikler adott

neki szélesebb alapot és tartósabb formát.

A Pulszky — Pikler-gondolkörnek ebből a szempontból nézve kettős volt a tartalma: egyrésztől ítéletet tartalmazott minden akkor létezett „tételes jogi” tudomány fölött, azaz minden olyan egykori jogtudomány fölött, amelynek tárgya az érvényes jog, illetve annak egy-egy ága volt; ezektől Pulszky és Pikler egyszerűen megtagadták a tudomány-jelleget vagy pontosabban a társadalomtudomány-jelleget; lenézték, sőt egyenesen megvetették az érvényes jog szabályainak egyszerű magyarázatánál megrekedő vagy másoktól eredő tartalmi követelményeket jogi tör-

vények posztulátumaiba foglaló tudományos tevékenységet. Másrészről hirdették és éppen az ilyen értelemben „pozitív” jogtudománnyal szemben tették ezt — s ez különösen Piklerre áll — egy olyan általános jellegű, „igazi” jogtudomány létjogosultságát, amely „a jognak tulajdonképpeni tudománya ugyanolyan értelemben, mint a természettudomány a többi természetnek” (Pikler Gyula: *Bevezető a jogbölcseletbe*. Bp., 1892. XII.). Ez a „tulajdonképpeni” jogtudomány a jogbölcselet, a jog általános társadalomtudománya; tőle is azt remélte Pikler, amit a társadalomtudományoktól általában: ez pedig „oly pontos uralom

a társadalom jelenségei felett, mint amilyen pontos uralmat nyertünk részben máris és remélünk a fizikai világ fölött a természettudományoktól” (*Bevezető*. 166.). Az általános jogtudománynak, a jogelméletnek ezt az irányát nevezzük pozitivista jogbölcseletnek.

Ebben az elnevezésben van bizonyos ellentmondás: pozitivistának mondjuk ugyanakkor, amikor éppen a pozitív, az érvényes jog fölé kíván emelkedni, amikor elveti azt a jogtudományt, amely megreked ennél — pozitív-
nak, amikor társadalmi összefüggésekből csak következtetéseket kíván levonni arra, hogy milyennek kell lennie a pozitív jognak —, ami-

kor egyenesen a törvényhozás tudományának fogja fel a jogbölcseletet. A pozitivitásnak azonban több értelem adható a társadalmi jelenségek vonatkozásában is. Hegel vagy inkább a fiatal Hegel számára az államot (és a jogot) illetően pozitív az volt, amiből elszállt a lélek, a tartalmatlan-eszmeietlen külsőség, a már-meghaladott; a gyakorlati jogász számára a pozitív jog: az érvényes jog mint a magatartási szabályok rendszere, mint kiindulási és végső pont. Pikler jogbölcseletének pozitívként való megjelölése nem ebben, hanem a pozitívnek a comtei értelmezésében érvényes; az a tudomány akar a spekulatív elmélettel szemben pozitív

lenni, amely a jogot mint társadalmi jelenséget elemzi: a tényeken alapuló, a társadalmi fejlődés törvényeit feltárni akaró tudományról van szó, amely e fejlődési törvényekről következtet a jogra. E következtetés ilyenképpen első-sorban dedukció útján történik, és Pikler tényleg ennek tulajdonított mind a közgazdaságtanban, mind a jogtudományban elsőrendű szerepet, az indukciót pedig nagyban-egészben csak az általános fejlődéstörvényeknek mintegy a bizonyítékául szánta; ez egyébként gondolkodásának — legalábbis gondolkodása kezdeteinek — nem csekély ellentmondása, mert miközben pozitív akart lenni a társadalmi

törvényeket illetően, egyben el is szakadt a pozitív jog tényeitől.

A pozitivista jogbölcselet, amelyet Pikler művelt, s amelynek Pulszkyval együtt magyarországi meghonosítója, egyben pedig magas szintű képviselője volt, pozitivista tudomány volt mind társadalomtudományi mivoltában, mind igényeiben; elvileg a pozitivista tudományt követte, ha tartalmilag nem is felelt meg okvetlenül annak; ugyanakkor nem volt pozitivista a szó hagyományos jogtudományi értelmében, mert a pozitív jog nem volt tudományos vizsgálódásainak sem kiindulási pontja, sem zárópontja, hiszen azon túlmenően annak mind tár-

sadalmi előfeltételeit, mind társadalmi következményeit — azaz a jog társadalmi hatását is — kutatta.

Ez a jogi gondolkodás egészét új irányba, egyfajta tudományosság irányába sarkalló irány Magyarországon a XIX. század utolsó évtizedeiben jelent meg; a jogbölcseletben, azaz az általános elméleti jogtudományban felváltotta egészében a jog természetjogias megközelítését és közvetlenül az észjogot, azt a Pikler által is terméketlennek és hiábavalónak nevezett irányt, amelynek célja olyan, mint „a bölcsek kövének, és a csillagok járása egyéni értelmének keresése a jog terén” (*Bevezető*, VII.). Ez a pozitivista jogbölcselet

a magyar jogelmélet történetében egyrészt a most említett természetjog és észjog, másrészt az újkantiánus jogfilozófia közé ékelődött be, amely utóbbi már e század első évtizedének végén átvette a hazai jogelméletben Somló Bódoggal az uralmat. Ha figyelembe vesszük, hogy Pulszky Ágost könyve *A jog és állambölcshészet alaptanai* címmel 1885-ben jelent meg, Somló Bódog határkövet jelző tanulmánya, *A jog értékmérője* pedig, amelyben már az újkanti jogfilozófia vizeire evezett át, 1910-ben, — úgy a pozitivista jogbölcselet láthatóan alig huszonöt évig virult Magyarországon, vagyis 1885-től mintegy 1910-ig. Hogy e rövid

időszak mégis olyan jelentős a magyarországi jogi gondolkodásban, az részben Pulszkynak, de túlnyomó részben Piklernek köszönhető. Ez az irányt fémjelző szerepe az egyik indoka annak, hogy megemlékezzünk róla. Ez azonban még csak a külsőség.

A magyar tudomány az életművet méltató megemlékezéssel még adósa Pikler Gyulának. 1937-ben bekövetkezett halála után a polgári radikálisok ugyan egy alkalommal terjedelmesebb tanulmányban méltatták működését; a felszabadulást követően a polgári radikális iránnyal foglalkozó szerzők gyakran említették nevét és szerepét; a magunk részé-

ről jogtudományi munkásságának kritikai értékelést adtunk 1955-ben. Egész életének, tevékenységének és életművének általános jellemzése azonban még várat magára, s ez a megemlékezés is csak mintegy állomás az egész teljesebb megismeréséhez. Egy ilyen mű ugyanis, mint Pikleré, a vele foglalkozó szerzőnek egyebek között olyan sokoldalú képzettségét tételezi fel, amilyen ritkán adódik; közgazdasági, szociológiai, állam- és jogtudományi, pszichológiai, sőt fiziológiai tudományos elemek azok, amelyekből Pikler tevékenysége összeáll. Az életművén vörös fonálként húzódik végig állam- és jogtudományi, sőt szűkebben jog-

tudományi érdeklődése; ez többé-
kevésbé átsüt egész működésén,
de legalábbis társadalomtudo-
mányi vonatkozású művein. Ezért
is tekinti őt a magyar tudomány
elsősorban jogtudósnak; e körből
vevődtek alapvető munkái, noha
pszichológiai műveinek talán na-
gyobb volt a külföldi visszhangja.
Pikler alapvetően jogász meg hatá-
rozottsága és érdeklődése jogosítja
fel a szerzőt is arra, hogy egy késői
megemlékezéssel igyekezzék leró-
ni a magyar jogtudomány adóssá-
gát Pikler Gyulával szemben.

ÉLETE

Nézzük először is a nyers életrajzi adatokat. Pikler életútját egyenesen felfelé ívelő tudományos pályafutásnak nevezhetnénk, ha 1920-ban nem következett be volna benne törés, ha ugyanis tudományos közpályája nem fejeződött volna be szinte teljesen az ellenforradalom kezdetével. Élete azonban addig sem volt küzdelemtől mentes; ennek ellenére a jelzett törésig folyamatostudományos emelkedés, szabályos előrehaladás jellemezte.

Pikler 1864-ben született Temesvárott; jogi tanulmányait a

budapesti egyetem jogi karán végezte, ahol államtudományi doktorátust szerzett. 1884-től kezdve a képviselőház segédkönyvtárnoka. A könyvtárosi munka, amelyet 1891-ig folytatott, természetesen nem elégíthette ki tudományos ambícióit; nem szeret „könyvcímlapokat másolni”; munkájával „a másolóasztalhoz láncolják” — olvasható Concha Győzőhöz 1890-ben tanári kinevezésével kapcsolatban írt levelében. Már egészen fiatalon nagy hévvel veti magát bele a tudományos munkába. 1885-ben Ricardóról írt kritikai ismertetést; ebből, amint egyébként későbbi, 1890-ben a Budapesti Szemlében az an-

gol és a német közgazdaságtan összehasonlításáról írt tanulmányából is kiderül, az angol közgazdaságtan gazdasági törvényeket feltáró klasszikusait okvetlenül elébe helyezte a német közgazdaságtan történeti irányának. 1886-ban ismét csak kritikai tanulmányt közölt a Budapesti Szemlében Spencer könyvéről (*The Man versus the State*), amelyben Spencernek a szabad versenyt, a magántulajdon szabadságát feltétlen elvvé emelő politikai felfogását bírálja, minthogy az említett elvek „... a socialis kérdést nyíltan hagyják ...”. Bizonyára e nagy iramban kibontakozó tudományos tevékenység is hozzájárult ahhoz, hogy 1886-ban a budapesti

egyetem jogi karán a jogbölcse-
szet magántanára lett. Ezzel kezdé-
tét vette egyetemi pályafutása;
fényes kezdet, hogy a magán-
tanári címet 22 éves korában
nyerte el.

Az 1890-es évek az egyetemi
pályafutás terén vívott nagy küz-
delem évei voltak; akkor nyílt meg
előtte az út ahhoz, hogy otthagyja
segédkönyvtárosi állását és hivatá-
sos egyetemi tanárrá váljék. Ekkor-
tájt megpályázta a kolozsvári jogi
kar jogbölcseleti tanszékét, vala-
milyen oknál fogva azonban ez
nem sikerült, viszont felmerült
ugyane kar közgazdasági tanszé-
kére való kinevezésének a lehetősé-
ge. Noha ezt a kinevezést külön-

böző „illetékes” helyeken megígérték neki, végül is ebből sem lett semmi: úgy látszik, a kinevezésnél győzött az „anciennetés”, ahogyan Pikler jelezte a konzervatív erőket, s amely ellen olyan hévvel kelt ki Conchához 1890. október 5-én kelt levelében. Talán bizonyos kárpótlás volt ezekért a mellőzésekért, hogy 1891-ben megkapta a budapesti karon a címzetes rendkívüli tanári címet; mentesítette-e már ez a könyvtárosi munkától vagy sem, -- 1896-ban rendkívüli egyetemi tanárrá történt kinevezése végül biztosította-e anyagilag is az általa oly fáradságosnak tekintett kutatómunka külső feltételeit, — nem tudjuk.

1903-ban bizonyosan „révbe jutott”: kinevezték rendes tanárrá; az előterjesztést a kinevezésre Concha Győző tette, akivel egyébként sem társadalmi, sem jogbölcseleti nézeteiket illetően nem egyezett, de aki ennek ellenére támogatta. Érthető, hogy a kinevezésre irányuló kari előterjesztésben Concha inkább a Ricardóról írt tanulmány-nak, illetőleg az időközben megjelent pszichológiai műnek jelentőségét emelte ki és ezeket értékelte pozitívan; Pikler jogbölcseleti munkáinak elevenségét, eredeti kérdésfeltevését ugyan elismerte, de értékelésükben megállt annál a megállapításnál, amely szerint Pikler jogi munkái alkalmasak

arra, hogy „a jogbölcseleti kutatás iránt hazánkban ellankadt érdeklődést fölkeltsék”. Mindenesetre a konzervatív-reakciós felfogású Concha szép vonása, hogy támogatta a tőle eszmeileg távolálló Piklert, aki mellett a tanszabadság elvének védelmében akkor is fellépett, amikor az úgynevezett keresztes ifjak 1901-ben Pikler egyetemi előadásai ellen tüntetést szerveztek.

Ez egyébként jelzi, hogy Pikler tanári pályája bizonyos izgalमतól nem volt ment; nem tudni, mi lett a sorsa, s mi volt a tárgya (valószínűleg a pécsi szabadtanítási kongresszuson 1907-ben való szereplése) annak a feljelentésnek,

amelyet Veöreös Jenő győri ügyvéd tett ellene a karnál, s amelynek folytán fegyelmi eljárást megelőző vizsgálat indult ellene; tudjuk azonban, mire vezetett második fegyelmi meghurcolása 1920—21-ben; erről mindjárt szólunk.

Pikler egyetemi előadásainak skálája meglehetősen széles volt. Tartott előadást a társadalmi tudományok bölcsészeti alapjairól, a jog keletkezéséről és fejlődéséről, bevezetést adott a jogtudományokba. Jogtudományi érdeklődésének kiterjedését tanúsítja, hogy 1902-ben a jog- és állambölcsélet, a nemzetközi köz- és magánjog, a jog- és államtudományi enciklopédia nyilvános rendkívüli tanáráként

jegyzi az egyetemi Almanach, egyben úgy is, mint a jogbölcseleti és összehasonlító jogtudományi szeminárium igazgatóját; mindezekről később, akkor is előadott, amikor tudományos munkássága már a lélektan felé fordult. Mellesleg megjegyezve, széles körű érdeklődéséről, de nemzetközi elismeréséről is tanúskodik, hogy — ugyancsak az Almanach tanúsága szerint — tagja volt az Institut International de Sociologie-nek, továbbá a VI. Nemzetközi Lélektani Kongresszus előkészítő bizottságának.

A kortársak visszaemlékezései szerint kiváló előadó volt; egyetemi előadásait nemcsak az egye-

temi hallgatók látogatták, hanem azok rendszerint kívülállókkal telt teremben folytak. Ennek több oka lehetett; a tanúk vallomása szerint megnyerő volt előadókészsége, lebilincselő volt előadómódora; tartalmilag nyilván érdeklődést keltett előadásainak az a vonása, hogy a hagyományos és elszürkült észjog helyett egy modern jogbölcseletet adott elő; végül bizonyára az az intellektuális életre is kiható társadalmi-politikai helyzet is közrejátszott a fokozott érdeklődésben előadásai iránt, amely polarizálóan hatott a közéletre és — bizonyos ideig és mértékben — a radikális közvéleményt szembeállította a konzervatív-reakciós felfogás egye-

temi képviselőivel. Pikler bizonyára azzal is nagy közönséget vonzott, hogy kíméletlenül és nyersen lépett fel a közjogi mítoszok, az államot illető „organikus” elképzelések ellen, s a fennálló rendszernek olyasmiket mondott, amiket az nem vett jó néven, ha persze e megjegyzések nem is hatottak el egészen a dolgok társadalmi mélyéig. (*A jog keletkezéséről és fejlődéséről* című munkájában — Bp., 1897. — azt írta például, hogy „a család, a nemzetség, a törzs, a nemzet, az egyház éppoly céltudatos alkotás, mint a kereskedelmi társaság vagy a művelődési vagy szórakozási egyesület intézménye” — 240.).

Mint majd közelebbről látjuk, de előre máris jelezzük, Pikler érdeklődési körének változásából adódóan, 1910 után bizonyos fajtájú kettősség következett be szellemi tevékenységében: míg az egyetemen továbbra is a jogbölcseletet tanította, tudományos tevékenysége teljesen a lélektan, majd a pszichofiziológia irányában tolódott el. Ennek tulajdonítható-e, nem tudni, de bizonyára ez is közrejátszott abban, hogy csökkenni látszott az érdeklődése az egyetemi munka iránt: az egész 1912/13. tanévben, majd az 1913/14. tanévben, összesen 28 hónapig, szabadságon volt. Mint-ha belefáradt volna olyan tárgy

előadásába, amelyet ő már meghaladott.

Bizonyára nem ilyen fáradtság volt az oka, hogy 1919. április 5-én, a proletárdiktatúra kezdetét alig néhány nappal követően, ismét szabadságot kért, és külföldre távozott; e szabadságot egyébként Kármán Tódor engedélyezte számára, aki akkor a közoktatási népbiztosság egyik csoportvezetője volt; az engedély 1920. szeptember 1-ig szólt. Noha ez majd Pikler általános jellemzéséhez tartozik, már itt meg kell említeni e szabadság két olyan feltehető okát, amely összefüggött egész egyéniségével és felfogásával.

Az egyik ok nyilván az, hogy

Pikler közismerten nem rokonszenvezett a proletárdiktatúrával; nem is rokonszenvezhetett már csak elméleti álláspontjából adódóan sem, amely őt végül is elválasztotta a marxizmustól; politikai felfogása, amelyet egyébként már a Spencerről írt tanulmányában kifejtett, az volt, hogy előbb a gazdaságnak, a politikának, a tudománynak és az emberek gondolkodásának és érzelmeinek kell megváltoznia, mielőtt egy „új vagyonjogra”, azaz a javak megoszlásának új rendjére sor kerülhet. Azt is megmondja egyébként ehelyütt — s itt a polgári radikálisok nézeteit vetíti bizonyos mértékig előre anélkül, hogy e tekintetben

eredeti gondolatot vallana —, hogy álláspontja ebben (azaz a sorrendben) tér el a szocialistákétól és a kommunistákétól, akik máris kivihetőnek tartják a javaknak ezt az új elosztását, „amely mellett lehetetlen, hogy némelyek mint Krőzusok, mások mint koldusok lászanak napvilágot, hogy a munkások éhezzenek és a dologtalanok élvezzenek...”. Az ifjú Pikler szavai később átalakultak, de tartalmilag mindvégig ez volt az álláspontja, e tekintetben a tudatos megkülönböztető-elkülönülés a marxizmustól és a kommunista-szocialista tanoktól. Talán éppen társadalmi-politikai műveltségéből adódó szilárd elvi álláspontja

miatt tartotta szükségesnek 1919-ben eltávozását, nehogy olyan oportunista módon kelljen viselkednie a Tanácsköztársaság idején, mint ahogyan egyik-másik, a radikalizmustól jóval hátrább álló kollégája viselkedett, mint például Plósz, Magyary, Illés, Kmety, sőt Grosschmid is, akinek a Tanácsköztársaság alatti többé-kevésbé igenlő magatartását 1920-ban a vizsgálóbiztos valóságos „pszichológiai rejtélynek” nevezte.

Az 1918. októberi őszirózsás forradalom eszméi még megfelelték Piklernek; szólt is a jogi karon „az új világ és társadalmi felfogásainak kialakulásáról”; még írt Ady halála alkalmából, valószínűleg

1919 legelején egy visszaemlékezést Adyra, amelyben egyébként érdekesen leírja, hogyan oldódott fel a Dienes családnál tett egyik látogatása során 1908-ban tartózkodása Ady költészetével szemben, s hogyan írtak Dienesékkal együtt 1908. április 5-én levelet Adynak a következő szöveggel: „Ma vasárnap d.u. együtt gyönyörködván a *Vér és Arany*ban, csodálatunkat és szeretetünket küldjük Ady Endrének...”. Amikor azonban ez a cikk a Huszadik Században „1919. augusztus” jelzéssel megjelent, Pikler már messze járt, de messzire került már a forradalom ügye is. Mindent összevetve és leegyszerűsítve a dol-

gokat, azt lehet mondani, hogy ha 1918 még megfelelt Pikler nézeteinek (bár ekkor is passzív volt), 1919 viszont már semmi esetre sem.

A másik indok a Tanácsköztársaságból való „emigrálásának” egész magatartását jellemző az a vonása lehetett, hogy bizonyos mértékig mindig távol igyekezett magát tartani a politikától, legalább is a napi politikától. Azt mondják, hogy a polgári radikálisoknak ő volt mintegy a mentora, s ez bizonyára igaz; de inkább csak eszmeileg lehetett a mentoruk. Az általános politikát illető passzivitása nem áll ellentétben azzal, hogy a tudományos és a kulturális politikában kombattáns volt; egyetemi csatái,

harca a Társadalomtudományi Társaságban, de különösen részvétele és szerepe a pécsi Szabadtanítási Kongresszuson, mind jelzik társadalmi aktivitását. Egyébként azonban ez a társadalmi tevékenység is alábbhagyott a későbbi években. Székely Artúr így írt erről a Nyugatban 1938-ban megjelent nekrológban: „A napi-politikától való tartózkodása miatt nem egyszer szemrehányás érte, sőt gúnyos megjegyzések is hangzottak el fiatalabb barátai részéről a lélektani kutatások elefántcsonttornyába vonult tudósról”. Ez nyilván már Pikler pszichológus-korszakára áll; viszont mindvégig igaz volt, hogy a Társadalomtudományi

Társaság radikális tagjait „a politikai mozgalom és agitáció útjára nem követte” (Székely).

Mindezt természetesen nem lehet valamiféle felmentésnek tekinteni, hiszen egyenesen megdöbentő, hogy Pikler, aki aránylag a legközelebb állt tanártársai közül a „kommunisztikus” tanokhoz, — éppen ez a Pikler menekült el az állásfoglalás elől akkor, amikor a kiállás az új társadalom mellett volt az egyetlen haladó társadalmi magatartás. Mindenesetre nem feltételezhető, hogy opportunizmus vezette volna, inkább lelkiismereti problémák izgathatták. Bár-hogy is volt, az ellenforradalmi korszak e távozással sem exkulpál-

ta Piklert, és korábbi nézeteit úgy írta terhére, mintha 1919-ben is hirdette volna azokat. Őt is rávezették azoknak a listájára, akikkel szemben a forradalom bukása után fegyelmileg felléptek; mint-hogy közvetlen tevékenységet nem róhattak terhére, törvénytelennek minősítették szabadságát (hiszen a Tanácsköztársaság embere engedélyezte azt), s hazahívták. Útközben Pikler Bécsben értesült arról, hogy sógorát az ellenforradalom megölte; erre egy ideig még Bécsben maradt. Az egyetemmel folytatott ezzel kapcsolatos levelezésére is utalva találhatók az Egyetemi Tanács 1920. május 29-i jegyzőkönyvében a következő so-

rok: „Szóval Pikler tanár már egy évet meghaladó törvénytelen szabadságon van anélkül, hogy javadalmáról lemondott volna; engedély nélkül külföldön tartózkodik, pontos lakcímét be sem jelenti, levelez, mindig jön, de sohasem érkezik meg . . .” Már a hangnem is jelzi, hogy tanártársai itt mintegy visszafizetik neki a gúnyos hangot, amelyet ő nemegyszer használt velük szemben, megtorolni igyekeznek a lenézést, amellyel Pikler irántuk viseltetett. Tény viszont az, hogy miután előbb állásáról lemondottnak tekintették, később mégis elfogadták Pikler kérését nyugállományba helyezése iránt. 1925-ben panasza folytán a Köz-

igazgatási Bíróság elismerte, hogy úgy kell őt tekinteni, mintha egészen panasza benyújtásáig tényleges szolgálatban állott volna, és ezért teljes fizetéssel végérvényesen nyugdíjazták.

Külföldre távozásával, majd az ellene indított fegyelmi eljárással Pikler Gyula közéleti tevékenységének vége szakadt. Több mint másfél évtizedig élt még, s nem is lehet azt mondani, hogy tétlenül. Ecsédre visszavonulva, hol felesége családjának volt kastélya, különböző pszichofiziológiai kísérletekkel foglalkozott, s ezekről publikált is. *Schriften zur Anpassungstheorie des Empfindungsvorganges* címmel még a háború alatt kisebb ter-

jedelmű könyvekből álló sorozatot indít, amelynek öt füzete jelent meg; ennek utolsó füzete Németországban 1926-ban kelt. 1936-ban Budapesten jelentetett meg egy fiziológiai tárgyú német nyelvű könyvecskét. Előbb, 1926-ban válaszolt a Nyugat hasábjain Ignotusnak *Költés és való* című írására; ezt talán olyan próbálkozásnak lehet felfogni, amely arra irányult, hogy áttörje az őt intellektuális fogságba szorító közönyt; e kísérlet azonban nem járt eredménnyel. 1937-ben bekövetkezett haláláról a Nyugat és a Századunk emlékezett meg hosszabban, az utóbbiban később — mint jeleztük — őt méltató tanulmány is megjelent.

Vajon abbamaradt életmű-e a Pikleré? Korántsem. Korai közgazdasági-politikai írásai csak próbálkozásnak számítanak; úgy tudjuk, pszichológiai munkássága sem tevődött — legalábbis késői, pszichofizikai munkásságára áll ez — tudományos egységbe. De egység, irány vagy egyenesen „iskola” volt jogbölcselete, amelyet pedig maga nem is tartott bölcseletnek; a jogbölcseletet — írta —, amelynek valósággal a jog természettudományának kell lennie, csak azért nevezik bölcseletnek, mert még tökéletlen (*Bevezető. 6.*); maga éppen olyan jogelmélet létrehozására törekedett, amelyet igazán jogtudománynak lehet tekinteni.

A Pikler alkotta jogelmélet zárt, logikus egységet képviselt. Bizonyos, hogy Pulszky jogelméletében is volt valamelyes zártság, ő azonban lezárta fejtegetéseit az eszményeknél, azoknak végső, jogkeletkeztető okokként való felfogásánál, míg Pikler ezeknek feloldását és a maga módján materialisztikus magyarázatát is megkísérelte. Más kérdés, hogy megoldásaival nem érthetünk egyet — ezt egyébként máshelyütt, amikor éppen Pikler tudományos elméletét tárgyaltuk, részletesen ki is fejtettük.

Kétségtelen, hogy a marxista elmélet létrejöttét követően, a marxista elmélet létezésének korá-

ban, egyfajta általánosság síkján; minden társadalomelméletet el kell marasztalni, amely nem emelkedik a marxizmus magasságába, Pikler maga egyenesen küzdött a marxizmussal, s ezzel bizonyos mértékig a marxista elmélet ellen is küzdött. A tudományos fel fogását illető marxista álláspont e tekintetben, szigorúan véve, csak egyértelműen bíráló lehet. Más kérdés azonban, hogy Pikler elméletének is, de elsősorban a magatartásának, életfelfogásának, társadalmi tevékenységének lehetnek és Piklernél bizonynyal vannak is olyan vonásai, amelyek arra mutatnak, hogy ő a maga korában okvetlenül haladó volt visszafelé

tekintve, a kor elmaradt jogtudományát és általában társadalomtudományát illetően, — de ugyanakkor megtorpant előremenet, a marxizmus irányában; kételyei, fenntartásai voltak, mintegy visszafogta vagy elhatárolta magát, s ezzel általában, elméletével és részben tevékenységével a teljes társadalmi fejlődés akadályául is szolgált.

Azt mondhatjuk mindezeknél fogva, hogy Pikler méltatásánál — és itt mintegy előrehozzuk végső következtetésünket — aligha lehet egy bizonyos kétértékűség benyomásától szabadulni, — de azt is hozzá kell mindjárt tennünk, hogy e két érték — legalábbis az

elmélet szintjén — nem egyforma „értékű”. Mégis, mindezek mellett és ellenére, Pikler olyan helyet vívott ki magának a magyar jogtudomány történetében, amely minden bizonnyal indokolttá teszi, hogy most az elmaradt megemlékezés pótlására törekedjünk.

ELSŐ LÉPÉSEK A JOGBÖLCSELETBEN

Természetjog vagy pozitivizmus — teszi fel az alapvető kérdést a jogelméletnek úgyszólván minden iránya; más szóval: vajon csak a pozitív jog létezik-e, azaz az állam által alkotott jog, vagy pedig ezen kívül és felül egy más jog is, amelynek nincsen állami érvénye, s amely esetleg egyedül az emberek tudatában húzódik meg? Úgy tűnik, hogy a jog mibenlétét illető egyik lényegi kérdés ilyen ellentétekben való felvetése önmagában leegyszerűsítve fogja fel a dolgot, már csak azért is, mert mind a természetjo-

gon, mind a pozitivizmuson képviselőik és ellenfeleik nagyon is különböző dolgokat értenek. Így a pozitivizmus szociológiai iránya az állam által alkotott jog mellett feltételezi a szokásjogot mint társadalmi képződményt, miközben élesen bírálja és elveti az „örök” természetjog feltételezését; elképzel tehát egy államon kívüli jogot, amelyet mégsem tekint természetjognak. Ami viszont a természetjogot illeti, annak a jogelmélet általában sok értelmét ismeri. Így egyes irányok természetjogon értik az állam által alkotott vagy a társadalomban szokásszerűen kialakult és államilag kikényszerített jog mellett létező olyan magatar-

tási szabályokat, amelyeket nem az állam kényszerítő erejénél fogva követnek: ezek „erkölcsi” parancsok, esetleg állítólag velünk született normák lennének. Más iskolák természetjognak tekintik azokat a követelményeket, amelyeket az állami joggal szemben támasztanak: társadalmi igényeket tehát, amelyek — úgy mondják — tudatunkban „jogként” élnek, s arra törekszenek, hogy pozitív joggá váljanak. Végül természetjogon értik az egyedül helyes, az ideális, a „természet rendjéből” fakadó vagy annak megfelelő jognak a feltételezését, végső fokon olyan következtetést, amely arra próbál választ adni,

hogya mi is lenne az „abszolút” helyes, az ésszerű, az a priori indokolt jog?

Úgy tűnik, Pikler első műve, a *Bevezető a jogbölcseletbe* (1892.), elsősorban azt a célt szolgálja, hogy Pikler önmaga számára is leszámoljon benne a természetjoggal, mégpedig nemcsak annak az ő idejében általában és Magyarországon is érvényes irányával. Noha ezt bizonyos mértékig már Pulszky is megtette, Pikler bővítette a kritikát, e közben azonban bizonyos mértékig még homályban hagyta, hogy ő természetjogon valamivel többet ért, mint egyszerűen az annak idején még némileg ható és főleg Pauler Tivadar által képvis-

selt észjogot. Ez az észjog, a kanti felfogásnak késői és valamelyest eltorzult folyománya, olyan apriorisztikus jogelveket posztulált, amelyek állítólag megelőznek minden érvényes jogot, befolyással kell hogy legyenek minden pozitív jogra, illetve ha másképpen nem, úgy legalább segítő elvei annak, vagy akkor lépnek be az érvényes jogba, ha valamely kérdésről a pozitív jog hallgat; a 17. század természetjogi tanításait az abszolút monarchia viszonyaira alkalmazó észjogászok (s ezek utódai még Pikler idejében is működtek) a természetjogból vagy pontosabban az „észtörvényből” vezetik le a legköznapiabb törvényeket, az ural-

kodó minden beavatkozó hatalmának jogcímét. Az észjogi elveket, sőt jogtételeket általában és a magánjogban különösen, a római jog leegyszerűsített összességéből merítették, amelyet állami vonatkozásban azután kiegészítettek az egykorú politikai irodalomból vett érvekkel.

Pikler haragja a konkrét észjogi irány ellen — mondhatjuk némi általánosítással — egybekapcsoltan fejeződött ki a minden természetjoggal szemben általában kifejthető érveléssel. Ez a nagy általánosítás első könyvének sajátsága s talán éppen egyik hibája, amit második művében, az állam és a jog keletkezéséről 1897-ben írt

könyvében igyekezett is azután kiigazítani.

Ezzel a „vegyes” természetjogi, vagyis a klasszikus természetjogból és az észjogi laposságokból álló felfogással szemben Pikler kettősen érvelt. Először is könyvében, amelyet úgy fogott fel, mint amely csak előismereteket kíván nyújtani a jogbölcselethez, — mindenképpen igyekezett elkerülni az állásfoglalást egy helyes, egy jó, egy ideális jogot illetően; ezt nem tekintette a tudomány feladatának. Olyan tudományt tételezett fel, amely feltár, de állást nem foglal („én arra igyekeztem, hogy könyvem ne legyen sem liberális, sem szocialisztikus, sem patritikus,

sem kozmopolitikus, sem arisztokratikus, sem demokratikus stb.” — írta *Bevezetőjében*), amely tehát törvényszerűségeket állapít meg, de nem agitál mellettük . . . s itt mindjárt egyik fő következetlenségére bukkanunk, minthogy nyilvánvalóan ő is érvel a maga igaza, az általa igaznak vélt tudományos törvényszerűségek mellett. Bírálói nemegyszer szemére is vetették, hogy az emberek boldogságra törekvését olyan általános társadalmi tendenciaként tételezte fel már első könyvében, amely mellett szint is vallott, érte személyesen kiállott; ezért azután kénytelen volt megengedni, hogy mégis lehetséges a legjobb jog egy-

56

fajta természettudománya, amelynek — igaz — csak relatív értéket tulajdonít.

Azt lehetne általában mondani, hogy felfogásában egy bizonyos szkepszis jut kifejezésre azt illetően, hogy vajon feltárhatja-e a jogbölcselet (amelynek valójában jogelméletnek kell lennie) a jog végső összefüggéseit? Ez a szkepszis egybekapcsolódik egyfajta agnoszticizmussal, amelyre mindjárt kitérünk. A szkepszis oka valójában a jogos kételkedés mindabban, amit a múltban tanítottak, s amit még Pikler korában is hirdettek az államról, a nemzetről, az eszméről általában; ez a kételkedés lengi át első jogelméleti művét; ez a szkep-

szis az elméletek igazára is kiterjedt. Az persze, hogy az emberek boldogságra való törekvését a társadalmi fejlődés okaként feltüntetve, maga is egy bizonyos „természetjogot” hozott volna létre — amit konzervatív kritikái állítottak —, enyhe túlzás; ilyenképpen minden fejlődési törvényszerűség természetjog, „örök” jogelv lenne. Ennek a veszélynek az élet Pikler egyébként azzal veszi el, hogy bírálja a felfogásához közelálló utilitarizmust mint „örök” igazságot, s általában az intézményeknek az emberek testi és lelki fejlődésbeli változásától függő változásait hirdeti. Ebben a fejlődés elvéhez kapcsolódó „realizmusában” már

elmélete további szakaszának egyik elemét láthatjuk.

Első könyvének másik sarkpontja az a tétele, hogy az emberekben él egy bizonyos jogérzet, amelynek a gyökeréig, racionális magváig azonban nem lehet eljutni: „jogi meggyőződéseinek legmélyebb alapjai közvetlen érzelmek és nem tudományos bizonyítékok” (*Bevezető.* 96.). „Semmiféle jogérzet legvégső alapjainak helyességét *bebizonyítani* nem lehet...” (*Bevezető.* 48.). Ebben jut kifejezésre Pikler agnosztikus felfogása, mert szerinte a jogérzet egyben a jogi jelenségek megismerhetőségének a végpontja is; ez Pikler kezdeti gondolatmeneté-

nek már első tanulmányaiban is elő-előtűnő egyelőre végső, záró láncszeme. A jogérzet szerinte tudományosan megismerhetetlen — itt vége szakad az okoskodásnak és a tudománynak. Ám arra mégis csak ad óvatos feleletet, hogy mi indítja egyébként megmagyarázhatatlan jogérzetének követésére az embert: „... minden ember legvégső vágya mégis csak a boldogság, és jogérzetét is csak azért követi, mert ez boldogítja” (*Bevezető*. 54.). Ebben az a tétel jut kezdeti kifejezésre, amely majd tulajdonképpen, belátásos elméletét uralja, de egyúttal az is, hogy egész elméleti felfogása egy társadalmilag feloldatlan végponton nyug-

60

szik; ez jellemzi majd belátásos elméletét, amelyben a belátás folyamatának megvilágítására törekszik, de az emberek boldogságra törekvése ismét csak magyarázatlan zárótétel marad — igaz, most már általánosabb végpont, mint a jogérzet. Lélektani műveiben kísérte azután meg, hogy e boldogságra törekvésnek pszichikai, majd pszichofiziológiai magyarázatát adja.

A BELÁTÁSOS ELMÉLET

Minden alkotónak fő törekvése, hogy az általa vizsgált jelenség magyarázatára megtalálja azt a viszonylag egyszerű választ, amely szerinte a döntő láncszemet ragadja meg, s amelyre saját-önálló elméletet építhet. Ez természetesen túl egyszerű magyarázat lenne arra, hogy miért és hogyan is jutott el Pikler a maga sajátos, elemeiben talán nem annyira eredeti, de a maga összességében mégis csak új elméletéhez, amelyet általában belátásos elméletnek neveznek és mi is így nevezhetjük azt, — de

62

Piklernél szinte látható az erőfeszítés, ahogyan ilyen, „egyelemű” megoldásra tör.

Elméletének egy másik, társadalmi oldalról való megközelítése arra mutathat rá, hogy Pikler valószínűleg „menetközben” felismerte: a maga korában a radikális társadalmi törekvéseknek, a haladó polgári igényeknek már nem is annyira az észjogi irány áll az útjában, amely a maga elvontságában messze áll a társadalmi élettől. Abban az eszmei küzdelemben, amely a földesúri osztály és a polgárság társadalmi szembenállásának ideológiai vetülete volt, a radikalizmus-hoz húzó polgárság felfogásának a tulajdonképpeni, társadalmilag is

hatékony ellenfele a történeti jogi iskola volt, de általában az egyoldalú történeti szemlélet, amelyet Pikler először a német közgazdaságtanban ostromolt, majd pedig jogelméleti vetületét vette célba. Ennek a jogelméleti vetületnek a központi eszméje az ösztönszerűség volt, a jognak olyan felfogása, hogy azt ösztönszerűleg követik, ez az ösztönszerűség pedig kinyomozhatatlan, misztikus történeti fejlődés következménye. Ez az irány kiválóan alkalmasnak mutatkozott a magyar politikai-jogi élet feudális maradványainak igazolására. Marx annak idején úgy jellemezte az erre épülő iskolát, mint amely „a ma gyalázatát a tegnap

gyalázatával törvényesíti". Úgy tűnik, Pikler második, alapvető könyvében (*A jog keletkezéséről és fejlődéséről*, Bp., 1897.) jutott el erre a felismerésre, s a szinte már amúgy is halott észjog helyett a jogtörténeti iskolát, az ösztönszerűségi elméletet vette célba, amely a történetit a régivel azonosította s különösen a pozitív jog tudományaiban jól szolgálhatta mindannak az igazolását, ami a jogban maradi.

Végül a harmadik összetevő, amely Piklert belátásos elméletéhez vezethette, annak a gondolatfolyamatnak tovább gondolása, amelyet már a *Bevezetőjében* megkezdett, de amelyet a jogérzettel — indokolatlanul — lezárt; ebben

a gondolatmenetben a jog természet-
szettudományos elméletének ki-
dolgozására irányuló törekvés to-
vább kellett, hogy vezesse őt. Sok
bírálója nem győzte szemére vetni
Piklernek, hogy első és második
könyve — amely utóbbi valójá-
ban a jogelméleti főműve — kö-
zött ellentmondás van, hogy a kez-
detben szkeptikus és agnosztikus,
az „elfogulatlan” tudomány magas-
latára helyezett tudományából elfo-
gult tudományos „irány” lett,
meghatározott tartalmú-telített-
ségű elmélet. Ez önmagában véve
igaz is, de így csak egy elvont-apri-
orisztikus szemlélet alapján lehet őt
bírálni. A valóságban egyébként
éppen ez a „következetlenség” a

66

nagy és egyben meglepő Piklernél: az, hogy mindvégig volt bátorsága meghaladni korábbi felfogását, túllépni azon — bár nem alaptalanul hangoztatta, hogy későbbi nézeteinek elemei már korábbi művében is megvoltak —, képes volt következetesen mintegy üldözni a probléma megfejtését, keresni a választ a kérdésre, amelyet a joggal kapcsolatban feltett: mi a jog, mi hozza létre, mi okozza az általa okvetlennek tekintett szakadatlan fejlődést? Ebben az eszmei folyamatban Pikler második, a jog keletkezéséről és fejlődéséről írt könyve csak újabb állomása volt szellemi fejlődésének, aminthogy ennek későbbi állomása volt az általa val-

lott felfogásnak, a belátásos elméletnek s központi magjának, a belátás folyamatának magának a nyomon követése a pszichológia mezején, sőt az érzékfiziológia világában is. A belátásos elmélet mintegy utolsó szava volt Piklernek a jogelméletben, de valójában mégsem volt az, mert pszichológiai felfogása mégis valahogyan kihatott és visszahatott jogelméleti felfogására is; ez a pszichológiai felfogás jellemezte egyébként, mint még látjuk, egész társadalomfelfogását.

A jogtörténeti iskola nem ismert el semmi általános törvényszerűséget a jogfejlődésben, ha csak nem éppen azt tekintette álta-

lános törvénynek, hogy a jogfejlődésnek nincsenek lényeges általános vonásai; a „népszellem” az, amely végül is külön-külön, népenként meghatározza a spontánul fejlődő jogot, s az semmiképpen sem fogható fel tudatos jogalkotás termékeként. A jogtörténeti iskolának a francia forradalom felfogására Németországban adott ez a negatív, irracionális, a múlt megőrzését igénylő válasza nyilván nem elégítette ki Piklert, aki a maga részéről éppen a jogfejlődés általános törvényszerűségeit, sőt alapvető törvényét kereste, amely minden jogra minden időben érvényes. Ennek érdekében vissza kellett fordulnia a 17. és 18. század

gondolkodásához, amelyet ugyan mint természetjogot elvetett, de amelynek racionalizmusát okvetlenül magáévá tette; e racionalista okoskodással következtetett általános belátásos tételére, amelyet azután induktíve bizonyított, elsősorban az állam és a büntetőjog példáján (két későbbi könyvében erről szólt).

Ahhoz, hogy Pikler túljusson első könyvének végső tételén, fel kellett oldania a jogérzet megmagyarázatlanságát. Az emberek jogérzete — mondja most már a belátásos elmélet — lényegét illetően feltárható; a jogérzet attól függ, hogy az emberek szükségleteik kielégítésére milyen jogot tartanak

célszerűnek, milyen jog létrehozását „látják be”: ennek felel meg jogérzetük. Ez persze egyelőre Pikler elméletének nagyon leegyszerűsített magyarázata. Mégis, itt az átvezető elem: az emberek jogérzete maga is változik — a változásnak ezt a gondolatát átveszi a történeti szemléletből, s a 17. és 18. század racionalizmusát éppen azért bírálja, mert végső tartalmi megoldást ígér a jog kérdéseire; a jogérzet fejlődése oda vezet, hogy az emberek más és más jogot „szereznek lángolóan”, hogy jogérzetük szakadatlanul változik. De miért változik?

Pikler két tényező viszonyával dolgozik: egyrészt az emberek

szükségleteivel vagy alapszükségleteivel, amelyek nagyban-egészen állandók, másrésről pedig az emberek ismereteivel — ez a változó-fejlődő tényező. Az embereknek szaporodnak az ismereteik — a gyakorlati és az elméleti ismereteik is — arról, hogy szükségleteiknek melyik a legjobb kielégítési módja. Nem a körülmények változása a lényeges, hanem az ismereteké. „... A jog fejlődése legeslegnagyobb mértékben értelmi fejlődés következménye...” (*A jog keletkezéséről...* 67.). Az emberek célszerűségi belátásuk alapján cselekszenek, józan belátásuk a meghatározó; a társadalmi változás oka az értelmi haladás, amely „érzelme-
72

hajlamok, eszmények formájába öltözik” (*A jog keletkezéséről...* 53.). Ennek a belátásnak a hordozói, az első felismerői a társadalom kiváló tagjai, ezek felismerései válnak azután általánosakká. Az intézmények bárhogyan is jöttek létre, az Pikler számára kétségtelen, hogy a belátás eredményeképpen fejlődnek. E fejlődés menetében a szükségletek „legnagyobbbrészt” ugyanazok maradnak; „a jog fejlődése nem a célok, hanem az eszközök fejlődése és abból ered, hogy ugyanazon szükségletek kielégítésének jobb eszközeit ismerik fel az emberek az idő folytán” (*A jog keletkezéséről...* 52.).

Ez a felfogás természetesen feltételezi, hogy a jog, amely e szerint a maga egészében a célszerűségi belátáson nyugodnék, élvezze a társadalom egészének egyetértését. A társadalmi fejlődés optimista és bizonyos mértékig naivan racionalis felfogása mellett azonban Pikler elismeri, hogy ez nem egészen így van; el kell ismernie, hogy „a jog egy része olyan, amelyet a kényszerítők a kényszerítettek beleegyezése nélkül, sőt esetleg akaratuk ellen alkotnak és tartanak fenn” (*A jog keletkezéséről* . . . 45.). Pikler azonban úgy véli, hogy ez a jognak csak csekély része; „a jog legnagyobb része azok beleegyezésével jön létre és tartatik fenn, akik

annak kényszere alatt állanak...

A jog legnagyobb része t.i. nemcsak összeműködése embereknek más emberekkel ezek javára, hanem összeműködése embereknek egymás javára..." (*A jog keletkezéséről*... 45.).

A jognak ilyen egyetemes összeműködési szabályok rendszereként való felfogása, úgy véljük, megreked a látszatnál, a társadalmi kényszer kényszer-jellegének nemlátványos, nem nyíltan erőszakos jelentkezésénél; a kényszer-együtműködésben ugyanis, amely Pikler szerint másokkal „összeműködés vagy egyoldalúan azok javára, vagy kölcsönösen mindkét fél javára” (*A jog keletkezéséről*... 45.),

végeredményben nem az összeműködésen, hanem a kényszeren, a külsőleg vállalt, de valójában eltűrt együttműködés kikényszerítettségén van a hangsúly, amely az együttműködést éppen megfosztja a szó teljes értelmében vett együttműködés-jellegtől. Piklernek azonban saját elméletéből adódó következetes okfejtése miatt ide kellett jutnia, amennyiben a társadalom osztályokra tagozódásának — amelyet általában nem tagad — csak alárendelt jelentőséget tulajdonít, és az előbb-utóbb minden-
kire kiterjedő értelmi belátást fogja fel a fejlődés egyetemes rugójául.

E tekintetben azt is meg kell jegyezni, hogy Pikler szerint a be-

látás nem az elméletek helyességének a belátása, hanem cselekvési szabályok hasznosságáé, mert „a felfogások, spekulációk csak utólag keletkeznek, miután az emberek az illető intézmények hasznosságát belátják”; az intézmények hasznosságának belátása e belátással összhangban álló más gondolatmeneteket indít és „tesz meggyőzőökké” (*A jog keletkezéséről . . . 104.*).

Ez a belátásos elméletnek a rövidre fogott magva, de valójában Pikler elméletének mégsem az egésze; a másik, ebben a könyvében csak röviden kibontott része a belátás visszavezetése elemibb tényekre, azaz egyfajta magyarázat a belátásos folyamat mechanizmusára.

A LÉLEKTAN ÚTJÁN

A lélektan és a pszichofiziológia mezején már nem tudjuk követni Piklert, minthogy a jog világából egy azzal ugyan összefüggő, de tudományosan mégis csak attól különálló világba megy át. Egyelőre jogelméleti könyvében, bevalása szerint, még Spencer nyomdokain halad. Itt az élőlényekre is vonatkozó anyag-rendszernek azt a törvényszerűségét hangoztatja, amely szerint az azonos irányú idegfolyamatok erősítik egymást, az ellentétes irányúak gyengítik; „az a belátás, hogy valamely cse-

lekvési mód egy szükségletet kielégíteni képes, azon idegrendszerbeli tény korrelativuma, hogy valamely idegfolyamat egy másik idegfolyamattal összhangban van, azt erősíti; a belátás voltaképp e tény eszméletre jutása”; az ingereknek ez az erősítése végül is elvisz a cselekvésig (*A jog keletkezéséről . . .* 157.). Minthogy az emberek általános célja a lehető legnagyobb boldogság, minthogy az ismeretek szakadatlanul növekszenek, s ezek mint idegfolyamatok úgy hatnak egymásra, hogy bennük az erősítés dominál, ezért a jog fejlődése egyirányú fejlődés. Ez a társadalmi fejlődés társadalmi haladásként való felfogására

vonatkozó Pikler-féle belátásos elméletnek a zárópontja.

Mint látható, jogelméleti belátásos koncepciójának ez a záróeleme ismét csak jelzi a következő kutatási feladatot: a belátásos folyamat lélektani elemzését, amely Pikler további tevékenységének egyik központi feladatává lett. Így, emiatt, a jogból kiindulva vált Pikler pszichológussá — bár érdeklődése már korábban is megvolt ebben az irányban, — sőt ezen az úton továbbjutva fordult az érzék-fiziológia felé, hogy azután élete utolsó, magányban töltött szakaszában szinte kizárólag és némileg önmagában zártan is, csak ezzel foglalkozzék. Ez azonban, bár

80

nyilván hozzátartozik Pikler egész művének elemzéséhez és értékeléséhez, már kívül esik a mi területünkön; minthogy ismereteink és a társadalom ítélete szerint is Pikler a jogbölcséletben emelkedett ki a leginkább, legalább is ezzel keltett a legnagyobb visszhangot (bár nem tudjuk, mi a valóságos értéke pszichológiájának és érzékfiziológiai munkásságának, s e tekintetben szakembereink még adósak az ítélettel), ezért csak jelezhetjük gondolkodásának további útját anélkül, hogy követhetnénk őt ezen az úton. Meg kell azonban jegyezni, hogy külföldön, illetve idegen nyelven Piklernek éppen nem a jogbölcséleti, hanem a pszi-

chológiai és fiziológiai tanulmányai jelentek meg; ezek ott meglehetősen nagy érdeklődést keltettek. Így már 1900-ban megjelent *Das Grundgesetz alles neuropsychischen Lebens* című munkája; *A lélektan alapelveiről* 1909-ben kiadott művébe foglalt tanulmányok előzetesen németül jelentek meg; későbbi német nyelvű publikációira még utalunk. Nem tudjuk, de nincsen kizárva, hogy külföldön Piklert pszichológusként tartják csak számon, és így a hazai ítélet tudományos hovatartozását illetően eltér a külfölditől.

Még Pikler jogelméleti tevékenységéhez tartozik, hogy azt a tételt, amelyet elméletileg kidol-

gozott, tudniillik a belátásos felfogás alaptételét, részletezte a jog egynéhány elvi és tartalmi kérdésével összefüggésben is. Társadalmilag nem jelentéktelen, hogy elválasztotta egymástól a jogot és az igazságosságot, s noha végül is mindkettőt a végső célszerűségre vezette vissza, mégis úgy írt, hogy a jog lényege csak az összeműködés, míg az igazságosságé vagy igazságé már magának az érdekek ütközésének a kiegyenlítése. Jogfogalma ilyenképpen formális volt, szemben az igazságosság-fogalommal, amely mintegy a tartalmát adta nála a jognak. Nem annyira ezt a jogfogalmat, mint inkább belátásos elméletének általános

alaptételét vetítette át egyetemi előadásai során az emberi egyesületekre, azok keletkezésére és fejlődésére; erre utaló, már előbb is kifejezett nézetei az államok és a nemzetek belátásos folyamat útján való keletkezéséről — mint még látjuk — nem csekély mértékben járultak hozzá a viharhoz, amely Pikler körül keletkezett (l. egyébként *Az emberi egyesületek és különösen az állam keletkezése és fejlődése* című, sokszorosított egyetemi jegyzetét). Az ösztönszerűségi iskolával szemben érzett ellenszenve fejeződik ki büntetőjog-elméletében is; a büntetésnek a bosszuló ösztönből származtatását elvetette, és azt vallotta a büntetőjog bölcsele-

téről szóló előadásaiban, illetve ezen a címen megjelent könyvében, hogy a büntetésnek egyetlen forrása a büntetés hasznosságának a belátása, sőt a büntetés igazságossága is azon a meggyőződésen alapszik, hogy az több rosszat hárít el, mint amennyit okoz (*A büntetőjog bölcselete*, VII. jav. kiadás, 1910. 19.). Itt is nyilvánvaló a Piklert jellemző társadalmi optimizmus, a problémának az alapösszefüggésre való koncentrációból is adódó bizonyos leegyszerűsítése, egyúttal pedig a felfogás bizonyos naivitása is.

A lélektan irányába mutató átvezető elemet, pontosabban a lélektan tudományára való határo-

zott áttérést jelzi Pikler 1909-ben *A lélektan alapelvei: az élmény megmaradása és ellentétessége* címen megjelent, már említett könyve. Nem ez egyébként első lélektani műve; *Az objektív létben való hit lélektana*. I. rész: *Megjelenő objektumok* című, elméletileg agnosztikusnak tekinthető tanulmánya 1890-ben jelent meg (angolul is); 1900-ban Németországban megjelent művére (*A lélektan alapelveiben* magyarul is megjelent tanulmányaira) már utaltunk. *A lélektan alapelveiben* a belátásnak elemibb tényekre való visszavezetését igyekszik a lélektan síkján részletesebben is kifejteni. E művében, amelynek még jellemzésére sem

vállalkozhatunk, a kérdést azon az alapon tárgyalja, hogy a pszichikus egyszersmind fizikus is s hogy „a pszichikus élmények energiák, vagy energiákat irányító, azokat tevékenységükben módosító tények” (i. m.: 93.). Szerinte a cselekvés feltételét alkotó választás, s így maga a cselekvés is, „az élmény megmaradásán és ellentéteségén alapszik, mert forrása a föltételes ítélet”; észrevételeink és képzeleteink „kölcsonösen egymáson győzedelmeskedő valóságok” (i. m.: 88.).

Ezt a gondolatkört folytatta többé-kevésbé egyenes vonalban későbbi érzékfiziológiai vizsgálataiban is; valószínű egyébként,

hogyan azok végül is nagyon elszakadtak a jogtól. Az egykorú német irodalom a világháború táján (alatt és után) megjelent *Sinnesphysiologische Verhandlungen*-nek részletekben megjelenő füzetait úgy jellemezte, mint amelyekben nagyon eredeti gondolatok vannak s mint olyanokat, amelyek eltérnek a hagyományos felfogástól. E kritikát elolvasva azonban az a benyomása támad az embernek, hogy Pikler e tevékenységét általában úgy értékelték, mint egy tehetséges extraneus vagy szinte dilettáns munkásságát, s ezért jóindulatú, vállveregető kommentárokkal kísérték. Hogy ebben mennyi volt az igaz és mennyi a

„hivatásos” szakember védekező-
elhárító, lenéző magatartása, azt
mi nem tudjuk megállapítani.

AZ ELMÉLET ÉRTÉKELÉSE

A marxizmus létezésének időszakában a társadalomra vonatkozó minden elméletet, mint jeleztük, alapjaiban ehhez, azaz a marxista tanításhoz kell viszonyítani: e tekintetben persze végül is arra a leegyszerűsítettnek tűnő következtetésre juthatunk, hogy a vizsgált elmélet vagy beleesik a marxista keretekbe, annak esetleg egy válfaja, vagy szembenáll azzal; a vizsgált felfogás vagy közeledést jelent a marxizmushoz, vagy szembefordulást, harcot vele szemben. Közömbösséget a marxista elméletet

illetően általában nem tételezhetünk fel, amint hogy nem lehet közömbösnek tekinteni e szempontból magát a belátásos elméletet sem.

Van e mellett egy ehhez az alapvető mértékhez, ti. a marxizmushoz képest egy másodlagos értékelő szempont: ez pedig az elemzett tannak a helye korának tudományos életében, viszonya a megelőző kor tudományához vagy a tradicionálissá vált és ezért elévülésben lévő irányhoz, illetőleg kapcsolata a jövővel — előre-mutató jellege vagy visszafogó tendenciája. Ha ez a másodlagos érték a tan tartalmának a marxizmus szemszögéből való értékelé-

séhez képest nagyon is másodlagos, mégsem elhanyagolható. Ennek a másodlagosságnak szintjén Pikler tanításának bizonyos pozitív jelentőségére már utaltunk; küzdelme az észjogi irány ellen, a jogtudomány tudományosságának a hirdetése, a pozitivista felfogás egészének szembefordulása a jogtörténeti iskolával, és így tovább — mind számottevő lépések. E tekintetben, úgy véljük, az sem elítélendő Piklerben, hogy maga a deduktív módszert mintegy előnyben részesítette az induktívval szemben. Valójában az, amit Pikler csinált, amikor az elméletben teremtett egyfajta konstrukciót, nem a deduktív módszer ki-

fejezett alkalmazását jelentette; Pikler az elmélet magaslatán alakította ki felfogását, s felfogásához csak erősítő elemként járult hozzá, hogy utólag bemutatni igyekezett nézeteit egyes részterületeken. Elméletének kidolgozásában nyilván olyan következtetés-sorokkal dolgozott, amelyek induktívak is, deduktívak is, történetiek is, logikaiak is. Nem itt kell keresnünk a belátásos irány tudományos értékeit vagy bírálatának fő elemeit.

Bizonyos fényt vet Pikler elméletére, hogy mi volt neki magának a vallott álláspontja a marxizmusról, a történelmi materializmusról? Ezt az álláspontot kétértelműnek kell neveznünk; hol a szubjek-

tív azonosulás és közelkerülés, hol a tőle való elhatárolásra irányuló törekvés jellemezte; ez a kétféle viszonyulás egyébként időben egymást követte. Történeti mozgásában nézve Pikler eszméinek és fel fogásának fejlődését, az út bizonyos mértékig — s ezt a bizonyos mértéket hangsúlyozzuk — a marxizmustól való egészen kezdeti tartózkodás után egyfajta közeledésben mutatkozott meg (s ez áll éppen a belátásos elmélet kibontakozásának időszakára), de végül is elvezetett attól. Ez a mozgási tendencia egyezett a radikális polgárság politikai mozgásának általános irányához illeszkedő eszmei mozgással. Ha radikális körökben a

19. század vége — a 20. század eleje tájt még gyakran hivatkoztak a történelmi materializmusra, sőt sokan híveinek is vallották magukat (Jászi Oszkár a Huszadik Század 1906-os évfolyamában a történelmi materializmus induktív igazolásáról ír, igaz, hogy ezt egy „kibővített durkheimi tételben” véli felfedezni), előbb-utóbb az elkülönülés, az elhatárolódás, a marxizmus bírálata, majd a vele való szembefordulás vált jellemzővé a radikális körökre is.

A Ricardo-tanulmányban 1885-ben Pikler Marxnak az érték-ről adott egész levezetését helyesnek nevezi, a végső konklúziója kivételével: az érték fogalmának

— írja Pikler — nem a munka a közös szubsztanciája, hanem „általában a *termelési áldozat*, amely kettős, munka és megtartóztatás” (ti. a tőkés tartózkodása tőkéje elfogyasztásától, tehát végeredményben a tőkés akkumuláció). Az angol és a német közgazdaságtanról 1890-ben írt tanulmányában (Budapesti Szemle) elismeri, hogy Marx nyitott „helyesebb kilátást honfitársainak a közgazdaság törvényeibe . . . . .”, de ezt „. . . szükségesnek hitte fontoskodásból az üres dialectica egy ködével körülvenni . . .” (i.m. 252.). A marxi közgazdaságtant illető ez a rokon-szenvezőnek tűnő, de ugyanakkor Marxtól magát el is határoló állás-

foglalás egyről mindenestre tanúskodik, nevezetesen arról, hogy Pikler meg sem sejtette a materialista dialektika jelentőségét vagy általában a dialektikáét sem, amint-hogy általában a polgári radikálisoknak egész iránya a marxizmussal való kacérkodás legszebb éveiben is érintetlen maradt a dialektikától.

A materializmust illetően 1892-ben a fiatal Pikler még azt írta, hogy „a materializmus nem igaz és pedig oly szembeötlően nem igaz tan, hogy filozófiai szempontból szégyelni való dolog, ha valaki vallja”, s ezt a társadalomra vonatkoztatott materializmusra is értette (*Bevezető. XXII.*). Ez azonban

még gondolkodásának legkezdetibb szakaszára volt jellemző, amikor felfogása a szkepticizmus, filozófiája pedig az agnoszticizmus volt, legalábbis a jogot, illetve annak végpontját: a jogérzetet, annak mibenlétét és okait illetően. Úgy tűnik azonban, hogy a jogfejlődésről írt és a belátásos elméletet kifejtő művével kapcsolatban nézete némileg módosult, s közeledett egyfajta materializmushoz vagy legalábbis egy olyan felfogáshoz, amelyet ő annak tekintett; e művében az újkantiánus Stammler könyvét említi a gazdaság és a jog materialistának nevezett felfogásáról, amellyel nézete több ponton — mint írja — megegyezik, ha sok-

ban el is tér attól. Ami a marxí „materialisztikus történeti felfogást” illeti, annak alapvető ellentétét Stammmler álláspontjával Pikler nem veszi tekintetbe; úgy vélekedik, hogy ez a szerinte Stammmler által kimunkált tan, ti. a materialisztikus történeti felfogás Marx fő műveiben explicite kifejtve nincsen és az „csak Marx könyveinek sorai között létezik” (*A jog keletkezéséről* . . . 229.).

E kezdeti bizonytalanság után 1907-ben már úgy ír Pikler Somlóval folytatott és még említendő polémiájában, hogy meg kell szüntetni a történelmi materializmusnak antiintellektualisztikus tanként való beállítást, amely azt „minden

X
értelméből kivetkőzteti”; a történelmi materializmus az az alapelv, amelyből ki kell indulni. Igaz, hogy itt is sajátos értelmet ad a történelmi materializmusnak; azt hiszi, hogy saját elmélete megfelel a történelmi materializmus „általánosabb lélektani kifejezésének”, amely szerint ugyanis „a szükségletek és az ismeretek határozzák meg az intézményeket (a belátásos elmélet)”, más szóval, „a történelmi materializmus csak mint pszichológiai (vagy legfőljebb talán valamikor mint pszichofiziológiai) elmélet igaz...” (Huszadik Század, 1907. I. köt. 234—235.). Igaznak tartja tehát azt a történelmi materializmust, amelyet a maga belátá-

100

sos elméletével azonosít; már itt kifogásolja viszont „az ideológiai tényezők hatástalanságáról” szóló vulgáris materialista nézeteket.

1910-ben, a Huszadik Század tízéves fennállásának évfordulója alkalmából kiadott jubileumi számban „A materialista történelmi felfogás legnagyobb hiánya” címén Pikler azt írja, hogy ez a felfogás az emberi intézmények alapelve nézve nagyon megközelíti az igazságot, de számos nagy hibája és hiánya van, s ő most már szembehelyezi vele a maga belátásos elméletét. A materialista felfogás ugyanis — sorolja fel annak „hiányait” és „hibáit”, „figyelmen kívül hagyja a nem gazdasági szük-

ségletek befolyását az intézményekre”; „... nem tudja megmagyarázni, miért keletkeznek az ideologikus lelki állapotok”; legvégül pedig „a materialista történetfelfogás kimondja ugyan, hogy az intézmények a termelési móddal változnak, de nincs formulája e változás tartalmáról, minőségéről... Az egyetlen formula, amely e tekintetben rendelkezésünkre áll az, hogy az emberek változott termelési mód mellett oly jogot alkotnak, amelyet az új termelési mód mellett célszerűnek találnak... Evvel a materialista történelmi felfogással szemben végleg a belátásos elmélet javára dől el nézetem szerint a győzelem”, mert ha az

intézmények tartalmát meg akarjuk határozni, nem lehet a lelkiállapotokat figyelmen kívül hagyni (Huszadik Század, 1910. 1. köt. 124—125.). Elkülönülése, sőt elválása a történelmi materializmustól itt már határozott; érvelése egyébként nyilvánvalóan egy félreértett és vulgárisan felfogott marxizmus ellen szól.

Vajon a felfogása változott-e meg ekkorra a korábbihoz képest Piklernek? Nem annyira a felfogása, mint inkább a hangsúly, amelyet nézeteinek egyes elemeire tett, bár egyben bizonyára a felfogás egésze is. Érdemes itt Concha Győzővel folytatott levelezésére utalni. Amikor *Das Grundgesetz*

alles neuropsychischen Lebens-t 1900-ban megküldi Conchának, Pikler figyelmezteti őt, hogy már *A jog keletkezéséről*... írt könyvében szakított a *Bevezetőjére* jellemző szkeptikus, egységes elvet nem ismerő felfogásával; megküldött lélektani művével kapcsolatban leszögezi, hogy „a különbség felfogásom és a spiritualistáké közt az, hogy én ezen elvet »(t. i. „a lelki életnek egy a »benyomásoktól« és a »tapasztalatoktól« független és már azok előtt működő egységes elvét»)« az állandó testi életet fenntartó erőkkkel egynek veszem föl» (a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában). 1913-ban ugyancsak Conchához írt levelében már

így ír dolgozatainak Concha által
adott értékeléséről: "... Teljesen in-
tencióm szerint jellemzed azok irá-
nyát spiritualizmusnak; örömömre
szolgál hogy észreveszed, hogy
mostani gondolataim magva már
régebbi munkámban is megvolt"
(1913. IV. 17., a Magyar Tudo-
mányos Akadémia Kézirattárában).
Az út a pszichofizikai paralellizmus-
tól a spirititualizmushoz vezetett.

Ez a két levél viszont s különö-
sen az utóbbiban foglalt emlékezte-
tés azt is mutatja, hogy *általában*
nem *annyira* Pikler nézetei változ-
tak, mint amennyire változott
tanainak helyét, más tanokhoz
való viszonyát illető felfogása;
szinte mindig mást emel ki és mel-

lőz, másképpen értékel. Ezért mondhatja — s úgyszólván minden művében mondja is —, hogy olyasmit ír, ami vagy már megvolt korábbi művében, vagy már akkor megsejtette a később kifejezetten hangsúlyozott mondanivalóját. Ez igaz és mégsem igaz; a társadalomtudományokban — hogy más tudományokban is így van-e, azt nem tudjuk — a társadalomtudományokban mindenesetre rendkívüli jelentősége van az önmagában vett mondanivaló mellett e mondanivaló elhelyezésének az eszmék és nézetek fejlődésmenetében, sorában, belehelyezése a gondolkodás társadalmi folyamatába, s nem utolsósorban mindig

106

az az értékelés, amelyet a szerző önmaga felfogásáról vall. Mindebben Pikler élete menetén kétségtelenül jelentősen változott, egyidőben szinte fordulatot tett — vagy talán csak a körülmények változtak, illetőleg a körülmények változása váltotta ki belőle ennek az elhelyezésbeli és összefüggésbeli változásnak-változtatásnak az igényét és tényét?

Nem lehet természetesen célja egy megemlékezésnek, hogy Pikler társadalom- és jogfelfogásának teljes értékelését adja, elmélete jellemzőit illetően azonban elengedni sem lehet teljesen minden értékelő megjegyzést. Úgy tűnik — s ezt már az előzők is sejtetni engedik —, hogy Pikler társadalom- és jog-

szemléletének alapvető vonása nem a társadalomnak, hanem az embernek a középpontba állítása; ezt nevezhetnénk modern szóhasználattal ember-centrikus szemléletnek is, itt azonban nem egészen arról van szó, amit ma ezen értenek. Pikler ugyan egyik korai művében leszögezte, hogy a társadalom organizmus, de ebben a tételében alig van valami a hagyományos organikus elméletből, amely mintegy elmitizálta a társadalmat, amikor azt az élő organizmusra utaló hasonlataival jellemezte. Piklernél másféle organizmusról van szó: olyanról, amely határozottan megkülönböztethető, önálló részekből, emberekből áll.

X

Az organizmus működését Pikler az egyénekben lejátszódó folyamatok eredőjeként fogja fel: az emberek azok, akik „belátják” valamely intézmény célszerűségét, mégpedig előbb a vezetők, a kiváló szellemek, azután szélesebb körök, illetőleg ha az utóbbiak esetleg nem is látják egészen be, de eljutnak az együttműködés szükségességének a felismeréséig. A társadalom nála olyan organizmus, amely egyéni organizmusokból tevődik össze, azoknak az összessége.

Ez az elmélet nyilvánvalóan már ebből a megközelítésből folyóan sem azonos a történelmi materializmussal; nemcsak azért nem, mert a társadalom végső meg-

határozójául nem a termelési viszonyokat fogja fel, de azért sem, mert a társadalomban nem tulajdonít elegendő jelentőséget az emberek csoportjainak, a termelési eszközök tulajdonához való viszony szerint alakuló társadalmi osztályoknak, azok harcának — bár az osztályokat elvileg elismeri, sőt a társadalmi csoportok bizonyos érdekkülönbözőségét is látja. De a társadalmi mozgás fő okát végül is nem a társadalmi tényezőkben, s azok sorában a társadalom anyagi erőiben, az anyagi életfeltételekben látja, hanem az (önmagukban vett) emberek értelmi képességének növekedésében. Társadalomfelfogása ezért, ami a társadalmat mint egé-

szet illeti, nem materialista. Az egyes emberre vonatkozó felfogásában a lélektani folyamatoknak fizikai elemekre, valaminő energia-változásra való visszavezetése egyfajta természettudományos materializmust jelez, hogy azonban ez mennyire megalapozott vagy mennyiben felületes, azt csak a pszichológusok tudják megállapítani. Mindenesetre a bizonyos fajtájú materializmus az egyént illetően, s „az idealizmus megtartása „fent«, a társadalomtudomány területén” (Lenin) — ez nem állt nagyon távol attól a vulgáris materializmustól, amellyel — Engels szavaival — a 19. század második felében Molleschott és társaik „házal-

tak” Németországban; ennek azonban Pikler elmélete egy sokkal bonyolultabb s mondhatni, kifinomultabb változatát, továbbfejlesztését adja.

Ami Piklernél problematikus — s ami egyébként a marxista filozófia számos követőjénél sem mindig eléggé világosan kifejtett —, az az embernek és a társadalomnak az egysége és különbsége, a társadalmi ember felfogása, az ember lényegének „a társadalmi viszonyok összességében” való megragadása, s közelebbről annak a folyamatnak a feltárása, hogy a társadalmi mozgatóerők hogyan hatnak az emberek útján? Piklernél ebből az összefüggésből csak egyik oldal van meg;

ha — nagyon leegyszerűsítve a dolgot — a társadalmi okok az egyének közvetítésével hatnak magára a társadalomra, úgy ebből a körforgásból Pikler csak azt az oldalt tanulmányozza, amely a maga pszichológiai önmagába-zártságában tekintett embertől vezet a társadalomig, nem pedig a társadalomtól az egyes embert mozgató folyamatig; csak ezt a „visszautat” igyekszik megragadni, s ezt végül is az egyénnek pszichofizikai mivoltában, nem pedig társadalmiságában való megragadása útján teszi. További lélektani vizsgálatai azután még messzebb vittek a társadalomtól az egyénnek önmagában való vizsgálata felé.

TÁRSADALMI
ÉS TUDOMÁNPOLITIKAI
KÜZDELMEK

A magyar közélet természetesen nem maradt közömbös Piklert illetően; egyik jele a korabeli társadalmi viszonyoknak, de egyben egyik érdeme Piklernek, hogy tevékenységével élénk visszhangot váltott ki. Ismételjük, hogy ebben mind az egykori viszonyok szerepet játszottak, mind pedig Pikler tehetsége, képessége arra, hogy tudományos munkásságával véleményt vagy ellenvéleményt váltson ki, anélkül hogy vulgáris hangot ütött volna meg. Bizonyos, hogy a társadalomtudományok te-

rén a tudományos kutatót együtt kell nézni azzal a visszhanggal vagy pontosabban hatással, amit tevékenysége kelt; a tudományos munka jelentősége és visszhangja között megfelelő összefüggésnek és aránynak kell lennie. Elmondható, hogy Piklernél ez az arányosság megvolt; felfogásának újszerűsége — különösen magyarországi újszerűsége — és az általa keltett visszhang egyformán jelentős volt, ha a kettő előjeleiben nem is felelt meg egymásnak: a társadalmi visszhang jellege és iránya — a hazai társadalmi viszonyokkal összefüggésben — jóval pozitívabb volt, mint elméletének elvontan nézett általános értéke.

Már első műveinek megjelenését közvetlenül követően is számos kritikai írás jelent meg munkáiról; ezek a kritikák konzervatív oldalról érték Piklert, s e konzervatív oldalon a reakciós és a klerikális felfogás találkozott egy mérsékeltebb konzervativizmussal. Első könyvének szkepticizmusát csak úgy bírálták, mint a másodiknak érzelmeiktől mentes racionalizmusát, — természettudományos felfogását csak úgy, mint nyílt társadalomkritikáját a mítosszal övezett magyar tradicionális intézményekkel, sőt egyenesen az állammal szemben. Ezekkel a bírálatokkal itt nem foglalkozunk. Úgy tűnik, hogy ezek a csatározások még az

uralkodó osztályok többé-kevésbé közös aklában zajlottak le, s a helyzet élet sokban elvette, hogy a vita „a közjogi demagógia köpenyége” alatt zajlott; a feudális földesúri osztály és a politikailag egyelőre gyenge polgárság a múlt század végén még megfért úgy-ahogy egy úri, magát nemzetinek nevező politika kereteiben.

A Társadalomtudományi Társaságnak a századforduló körüli létrejötte már nem ennek az osztályszövetségnek volt a terméke, bár ez még mindenesetre kihatott rá. A Társaság mintegy előrevetítette a későbbi ellentétek árnyékát; még nem a reakciós földesurak váltak el a haladó polgároktól, még nem az

utóbbiak adtak szervezetszerűen is kifejezést gondolataiknak és társadalmi-politikai törekvéseiknek. Egyelőre csak a társadalomtudományok terén érezhető az a többé-kevésbé általánossá váló felfogás kapott a Társaságban hangot, hogy az addigi társadalomtudományi szemlélet terméketlen, lapos —, hogy a társadalomtudományokat tovább kell fejleszteni Magyarországon. A „modernség” fogalmának kétértelműsége mögött — a formai és a tartalmi újszerűség meg nem különböztetése mellett — indult meg a Társaság munkája; ezért találkozhattak a Társaság elnökségében gróf Andrássy Gyula és Pikler Gyula, Hegedűs Lóránt és

Jászi Oszkár, Gratz Gusztáv és Somló Bódog.

A Társaságnak ezek az első évei szinte társadalomtudományi idillként is felfoghatók; ennek az idillnek azonban hamar, már 1906-ban vége szakadt. A Társaságban a radikális irány győzedelmeskedett, a konzervatív elem visszavonult, az aulikus körök kiléptek a Társaságból. Nem lehet azt mondani, hogy a tűz és a víz váltak el egymástól, mert a két irány között nem volt ekkora az ellentét. Mindenesetre a szétválás nagy zajjal történt, s Pikler, aki ekkor a Társaságnak a radikálisokat képviselő alelnöke volt a szakadásig a másik, a maradi szárnyat képviselő Hegedűs Ló-

ránt mellett, most, a döntő közgyűlés előtt és alatt, a csata vagy a csetepaté középpontjába került. Ha Pikler társadalmi működését nem is a maga teljességében, de legalább néhány jellemző ütközés fényében akarjuk bemutatni, úgy először erre a válságra kell utalnunk; ez jelezte, hogy Pikler, minden tartózkodása mellett, bizonyos mértékig belesodródott a politikába vagy legalábbis — akarata ellenére — megérintette őt a politika szele.

A Társadalomtudományi Társaság válsága nem azért tört ki, amit annak előidézésére ürügyül felhasználtak: a választójogi javaslatot betervező - Kristóffy volt

belügyminiszternek a választmányba való beválasztása miatt. Az ezzel kapcsolatos viharos közgyűlés csak alkalom volt arra, hogy a Társaságban, amelyet folyóiratának, a Huszadik Századnak vezércikke „az öntudatos társadalmi gondolkodás legkiképzettebb szervének” nevezett Magyarországon, létrejöjjön az a differenciálódás, amely — mint az említett vezércikk írta — „a közel jövőben az egész országban le fog folyni”, s amely véget vet a földbirtokosok és a mozgó tőke egyfajta, „a közjogi kérdések takarójával” borított „belterjes váltógazdaságának”. A Társaságban a válság során a „modern társadalmi haladás ideo-

lógiaja ütközött össze a megkövült hatalmi maradisággal”, mégpedig egy olyan társadalmi helyzetben, amelyben — így a Huszadik Század — „nemcsak a proletariátus százezrei ocsúdtak fel a mámorból, és látták be az önálló szervezkedés szükségességét, hanem a tunya, nehezen gondolkodó polgárság is...” Más kérdés, hogy mekkora társadalmi realitása volt annak a megjósolt szövetségnek, amelyben „a radikális polgárság és a szocialista munkásságnak” együtt kellett volna megvívnia a harcát az agrárfeudalizmussal és klerikalizmussal szemben. Úgy tűnik, az osztályharc adott feltételei az ilyen célkitűzést már meghaladták; bi-

zonyos mértékig a Társadalomtudományi Társaságban kitört válság körülményei is erről tanúskodtak.

Kétségtelen, hogy a Társaság haladó vezetői olyan napi sajtótámadásoknak voltak kitéve, amelyek nyomán fel kellett tenniök a kérdést: hol is állnak politikailag, mi a politikai krédójuk? A kérdést a Társaság egyik hangadója, akitől valószínűleg az előbb idézett vezércikk is eredt, Jászi Oszkár, a viharos közgyűlésen élesebben fogalmazta meg, mint maga Pikler Gyula. Politizál-e egyáltalán a Társaság? ... „Nemcsak elméleteket csinálunk, hanem eszméinknek gyakorlati keresztülvitelért

is küzdünk ... Magyarországon hosszú idő óta minden olyan tudományos fórum, amely szociális kérdésekkel foglalkozik, bizonyos értelemben politikai eszméket hirdet.” A Társaság tehát „bizonyos értelemben” politizál, volt Jászi válasza a kérdésre. A radikális politikai nézetek melletti állásfoglalásban nem kétségesen közrejátszottak azok a társadalmi viszonyok, amelyek a nemzetközi életből sugároztak át Magyarországra is, és erősítették a társadalmi harcok hazai folyamatát. Nem véletlen, hogy a Társadalomtudományi Társaság e viharos közgyűlésén ketten is utaltak az oroszországi eseményekre, az 1905-ös forrada-

lomra. Egyrésztől gróf Batthyány Ervin anarchista jegyezte meg, hogy „egész Magyarország szabadgondolkozása és a szabad tudományos kutatás forog kockán, melyet egy agrárfeudális klikk vagy csoport oroszországi módon meg akar gátolni”. S ugyancsak Jászi fejezte ki azt a „minden politikai vonatkozástól távolálló tudományos meggyőződését”, hogy „Magyarországon egyre inkább bejövünk abba a korszakba, amely... Oroszországban már bekövetkezett”. Ez politikailag a radikalizálódás irányába hajtotta volna a Társaságot, de a radikalizálódást nem követte megfelelő eszmei folyamat, sőt előbb-utóbb megnőtt

benne és körötte a marxizmustól való elfordulás.

Jeleztük, hogy Pikler a politikát illetően tartózkodóbb akart lenni. Nem hallgatta ugyan el, hogy „öt év óta folytatjuk ezt a küzdelmet, soha senkit nem támadtunk meg, míg mi üldözött vadak vagyunk itten...”; utalt arra, hogy „egyetlen párthoz sem tartoztunk, társaságunk a legkülönb meggyőződésű emberek gyülekezete volt...”. Ennek bizonyítására említette, hogy Majláth József grófot és Prohászka Ottokár püspököt is fel akarták kérni, vegyenek részt a választmányban s ettől csak azért álltak el, mert nem akarták a Társaságot „egy biztosra vehető refus-

nek kitenni". Ám ezzel el is ment politikai állásfoglalásának határáig.

Bizonyára volt némi túlzás Somló szavaiban, aki e heves hangú közgyűlésen úgy jellemezte Piklert, mint „akitől áldozat minden egyes esetben tudós szobájának ott-hagyása s a közéleti szereplés . . .”, de e jellemzésben mindenképpen van annyi igazság, hogy Piklert tényleg egyfajta visszahúzódás jellemezte — ha nem is általában a közéleti szerepléstől, de inkább a politikaitól. Amikor azonban a válság után a Társaság elnökévé választották, s ezzel is végérvényesen megadták a Társaságnak a radikális-haladó jelleget, a vezetőségválasztó rendkívüli közgyűlé-

sen 1906 őszén felolvasásra szánt és Jászi Oszkárhoz intézett levelében hitet téve belátásos elmélete mellett, egyben szólt a Társaság „erkölcsi karakteréről”, és itt határozott politikai álláspontot is kifejtett. „Nekünk úgy, mint eddig, ezentúl sem szabad működésünkkel a hatalmasok kegyéért pályáznunk, a tudományt a hatalmasok cselédjévé és ezzel áltudománnyá lealáznunk” — mondotta, majd így folytatta: „Szociális politikánk kell, hogy legyen ezentúl is: az elnyomottak és kitagadottak felemelése, egy megelégedett, jólétben élő magyar nép megteremtése a tudomány, a műveltség, a felvilágosodás segélyével. Az e célért való fá-

radozásban és küzdelemben lássuk az igazi hazafiságot minden igazságtalan váddal szemben.” Pikler itt nyilván közvetlenül arra a harcra gondolt, amelyet a tudomány síkján és eszközével kell vívni, de amely egyben és ezen keresztül politikai harc is; olyan általános jellegű politikai harc azonban, amely — s ez volt Pikler mély meggyőződése — pártokon felül vagy kívül állhat: „A leghatározottabban tartózkodjunk attól, hogy pártkezekbe vegyüljünk...” írta. Ez a tudományos-politikai hitvallás ugyanakkor egyértelműen a munkásosztály történelmi szerepének megsejtésével kapcsolódott egybe: „Értessük meg a közvéleménnyel

azt is, hogy a magyar munkásságban, amely a legutóbbi években a teljes elhanyagoltság tengeréből erős sziklaként emelkedett ki, a jövőendő felvilágosodott, művelt, gazdag Magyarországnak egy új alapköve támadt, amelyre bizalommal és legközelebbi oktan önzésünket legyőzve, kell építeni.”

Úgy tűnik, Pikler itt jutott politikai következtetéseiben a legmeszebbre; az igazán nagy vihart körülötte azonban mégsem ez a Társaságon belüli állásfoglalás váltotta ki, hanem harcos antiklerikalizmus, amelyet a pécsi szabadtanítási kongresszuson nyilvánított ki a leghatározottabban.

SZUBJEKTÍV ÉS OBJEKTÍV SZOCIOLÓGIA

Még előbb másféle, most már a tudományos élethez közvetlenebbül kapcsolódó vita készítette Piklert, hogy a nyilvánosság elé lépjen szociológiai álláspontjának és ezzel tudományos felfogása elméleti lényegének még világosabb kifejtése és az eltérő álláspont közvetlen bírálata alakjában. Anélkül, hogy itt messze mehetnénk a vita ismertetésében, jeleznünk kell, hogy ez a vita nyilvánvalóvá tette Pikler elméleti álláspontjának felemás voltát. Az a szociológia, amelyet ő vallott, „szubjektív szociológia”

volt, ahhoz az „objektív szociológiához” képest, amelynek Méray-Horváth Károly volt a hirdetője, akivel Pikler talán nem keveredett volna vitába, ha tanítványa és egy ideig követője, Somló Bódog is nem szegődött volna Méray-Horváthhoz. Az „objektív” szociológia a társadalmat olyan organizmusnak tétélezte fel, amelyben — az élő organizmusok mintájára — az anyagcsere elve érvényesül . . . „A biológiai determinizmushoz hozzá kell adnunk a szociológiai determinizmust” — írta Somló (Huszadik Század, 1907. I. 213.); e szerint a társadalom „a természetnek egy zárt anyagcsere-rendszere.” Ez a felfogás a társadalmat

egyetlen egésznek fogja fel, olyan egynemű organizmusnak, amelyre az említett anyagcsere elve érvényes. Ez a nézet a Pikler-féle „pszichológiai” szociológia ellen irányult, amely „mindig csak egy emberből indul ki, annak az öntudatából.” Pikler a Huszadik Század hasábjain ezzel szemben ennek az általa képviselt pszichológiai iránynak az érveit sorakoztatta fel, és szociológiája lényegét azokra az „eszméleti állapotokra” helyezte, amelyek az embereket bizonyos eszközök felhasználására indítják; ezek az eszméleti állapotok bizonyos feltevésekre épülnek, amelyeknek az összessége maga a pszichológiai szociológia.

E kétféle, egymással szemben-
álló szociológiai felfogás mind-
egyikére egy-egy leegyszerűsített,
mondhatni, vulgáris materializmus
a jellemző. Pikler szociológiai állás-
pontjáról már beszéltünk; számára
a társadalom csak az egyénben zaj-
ló, materialista módon felfogott
folyamattal, a belátással, az ingerek
egyirányú mozgásával magyaráz-
ható meg; ebből a felfogásból a
termelési viszonyok meghatározó
jellege, a társadalom mint az em-
beri csoportok viszonya és ezeknek
az osztályoknak a harca valójában
kimarad; az egyedek cselekvéseire
mérten materialista igényű magya-
rázat a társadalmat illetően idea-
lizmussal párosul. Méray-Horváth

és Somló nézete a társadalmat veszi ugyan alapul, s azt tekinti az alapvető egységnek, azonban azt leegyszerűsítve, durva természettudományos magyarázattal, vagy inkább természeti hasonlaltal próbálja megértetni, amikor a benne zajló folyamatokat anyagcsere-folyamatokként fogja fel. Ez a társadalomra nézve talán még „vulgárisabb” materializmus Piklernél — ha ugyan lehet ilyen vonatkozásban fokozatokról beszélni.

Nem folytatjuk ennek a vitának ismertetését. A felek a vita során természettudományos művekből vett idézetek igazával vagy nem-igazával foglalkoztak, természettudományi szerzőkhöz for-

dultak szakvélemény adása végett. Végül is Pikler zárta be a vitát Verworn természettudós egyik leveléből vett megjegyzéssel. Verworn Méray „sejtközi anyagcsere-tanával” kapcsolatban Pikler levelére válaszolva azt írta, hogy a Méray-használta „Wertstoffe” kifejezés számára teljesen ismeretlen; Méray sorainak tartalma egyébként „completer Unsinn”. Ezzel az akkorddal végződött az a szociológiai vita, amely bizonyos mértékig be is fejezte a pozitivista szociológia útját Magyarországon; Pikler elfordult tőle a pszichológiai és érzékfiziológiai vizsgálódások irányába, Somló pedig az újkantianus jogfilozófia vizeire evezett

136

át; Méray teljesen feledésbe merült.

Az eszmei összeecsapásban Pikernek mindenesetre ki kellett vonulnia a tudományos csatatérre. Jellemére, de talán egész vérmérsékletére jellemző az a heveség, amellyel a Somlóval baráti hangon a Huszadik Század 1907. évfolyamában kezdődő vitában fellépett; itt is, máskor is elragadta a hev, az igazáért való kiállás szenvedélyes heve vagy a megbántottságon alapuló erős felháborodás.

A FŐ ÜTKÖZET

„A Szabad Tanítás . . . Magyar Országos Kongresszusá”-nak, amelyet Pécsen 1907 októberében tartottak, nem a Társadalomtudományi Társaság, illetőleg nem Pikler Gyula volt a kezdeményezője, hanem a Szabad Liceum választmánya és az Erzsébet Népakadémia igazgatósága; e két intézmény — részben külföldi példákön is felbuzdulva — a felnőttek oktatásának jelentőségére és társadalmi támogatására kívánta felhívni a figyelmet egy olyan kongresszussal, amely a felnőttoktatás kérdé-

seit vitatná meg a legszélesebb alapon. A Kongresszus előkészítésére és lebonyolítására hivatott intézőbizottságba már bevonták Piklert mint a Társadalomtudományi Társaság elnökét, tekintettel arra is, hogy a Társaság volt a kezdeményezője a munkástanfolyamokat is tartó „Társadalomtudományok Szabad Iskolájának”. A „Szabad oktatás, szabad tanítás” gondolatának a Kongresszus elnevezésébe való felvétele, azaz a szabad, nem-állami oktatás hangsúlyozásának eszméje is tőle eredt, a „Magyar Népművelők . . . Kongresszusa” eredetileg javasolt, kevésbé pregnáns megjelölés helyett; ezzel bizonyára már valamilyen irányt

is akart adni a népművelés felfogásának, s talán ellensúlyozni akarta a kongresszusnak olyan, különben várható lefolyását, amely mellett az — a kormány tagjainak néhány jóindulatú megnyilatkozásából ítélve — nagyon hivatalos ízű maradt volna. Rövidesen a Végrehajtó Bizottságnak s így magának a Kongresszusnak is társelnöke lett. Mindjárt az előkészítő tárgyalások elején leszögezte, hogy „mindenekelőtt meg kell nyerni *a nép bizalmát*, elhárítani a gyanút, mint ha oly szellemmel akarnók őket teletíteni, mely érdekük ellen van. Ez csak úgy érhető el, ha őket magukat is belevonjuk ebbe a mozgalomba, meg kell tudni tőlük ma-

guktól, hogy mit akarnak és mit tartanak szükségesnek? . . .” Meg is mondotta, kikre gondol: „A munkásszervezetek, a munkásiskolák, a Szabad Iskola (ti. az előbb említett, a Társadalomtudományok Szabad Iskolája) is belevonandók a kezdeményező lépésekbe, ezeknek és a többi hasonló intézményeknek képviselői is fölhívandók a szervezés munkájában való részvételre” (*A Kongresszus Naplója*. Bp., 1908. 582.). Ez meg is történt, s bizonyos, hogy ez nemcsak befolyásolta, de egyenesen meghatározta a Kongresszus jellegét.

A Kongresszust már előzetesen, majdnem fél évvel összeülte előtt hevesen támadták. Ha Pikler azt

mondotta, hogy „a támadások és a nyugtalanság oka talán ő benne és társaiban fekszik”, s igyekezett megnyugtatni a közhangulatot, hogy ő és társai is „ez országnak és nemzetnek emelkedését, fejlődését akarják előmozdítani”, — valószínűleg eltúlozta a dolgot, — illetőleg nincs kizárva, hogy az előzetes nyugtalanság tényleg a radikálisok részvételével volt összefüggésben. Magán a kongresszuson végül is kitűnt, hogy az uralkodó körök aggodalma nem volt alaptalan, minthogy annak profilja — ezt egyébként a szervezők és a meghívottak összetételéből előre lehetett látni — politikai irányban eltolódott: a kongresszus balolda-

lát a radikális értelmiségiek mellett elsősorban a felvonuló szociáldemokrata munkások alkották. Egyik résztvevő ezeket mondotta a kongresszuson, kifejezve mintegy ezt az alkalmi és eszmei „egységfrontot” a radikálisok képviselőivel: „Szociáldemokrata vagyok, nem is kellene tehát itt hangsúlyoznom, hogy én Pikler tanár úr módszerét fogadom el, mert hisz ez természetes” (*A Kongresszus Naplója*. 198.). A Kongresszuson inkább az eszmeileg nem egészen tiszta, ugyan a történelmi materializmusra hivatkozó, de abba sok polgári radikális nézetet is belemagyarázó, mindenesetre azonban a nacionalizmust határozottan elítélő, har-

cosan antiklerikális szociáldemokrata felfogás ütközött meg a konzervatív, mélyen klerikális és hazafiaskodóan nemzeti állásponttal. A Kongresszuson olyan hangok is elhangzottak, amelyek nagy társadalmi változásokat illető várakozást fejeztek ki.

Mindez együtt olyan jelleget adott a Kongresszusnak, amely inkább a politikai frontok ütközetére, noha tompított erejű megütközésére mutatott, semmint a szabad tanítás kérdésére. Az előadások többé-kevésbé igyekeztek megőrizni az előre megállapított fő vonalat, megmaradtak tehát a felnőttoktatás mezején, bár a kifejezetten világnézeti kérdést érintő előadások-

ban az elvi-elméleti felfogások el-
lentéte nyilvánvalóan kiütközött;
a hozzászólásokban azután már
szinte nyílt politikai csatározások
zajlottak. Ezért egyenesen azt lehet
mondani, hogy a Kongresszusnak
két párhuzamos, de nem pontosan
egybeeső vonala volt; a tudomá-
nyos-eszmei és a kifejezetten poli-
tikai. Nem tudni, hogy a Társada-
lomtudományi Társaság tagjai mit
szóltak a nyíltan politikai felszóla-
lásokhoz, meddig követték azokat,
s hol okozott bennük is bizonyos
aggódalmat, hogy nem csúszik-e
ki a lábuk alól a radikalizmus tala-
ja? Tény, hogy a Huszadik Század
a Kongresszust követően már nem
is tett említést arról.

Mi volt a mondanivalója Piklernek a Kongresszuson? Két nagyobb előadása volt, de a napirenden szereplő tárgyak jelentős részéhez hozzászólt. Egyik előadása, a társadalmi tudomány szabad tanításáról, *A Kongresszus Naplójában* csak nagyon rövid formában jelent meg; itt különösen a közgazdaságtan oktatásának jelentőségét hangsúlyozta. A nagy vihart a Kongresszus együttes ülésén *A szabad tanítás tárgyairól és módjairól* tartott előadása váltotta ki. Ebben Pikler saját elméletét bizonyos értelemben szinte „világnézetté” szélesítette; az emberiség végső célja nem más, mint az emberek boldogsága, ehhez az egész hatalmas társadalmi

együttműködés valójában csak eszköz; nem szabad azt tanítanunk, hogy az emberek kötelessége „egy boldogságuktól független cél szolgálatában állani”; elveti azt a felfogást, amely szerint az ember kötelessége, hogy egy természetfeletti lénynek szolgáljon; az ilyen felfogás „egy uras, földi javak után vágyó és szinte hiú természetfeletti lényt koncipiál, akivel szemben az embereknek kötelességük alázatosaknak, hódolatteljeseknek, önmegtagadóknak és áldozatkészeknek lenniök”; az ilyen nézetet el kell utasítani. Megtámadja azt a tételt is, amely szerint az erkölcsi magatartás alapvető normája, hogy „szeresd felebarátodat mint ten-

magadat”; ez — mondotta — lehetetlen. Van ugyan az altruizmusnak egy foka, amely az emberben benne él, de ennek aránya nem több, mint amennyit jövedelmünk-ből „titokban, hivalkodás és hiúságunkra gyakorolt presszió nélkül a szegényeknek adunk”, — vagyis az altruizmus magatartásunknak szerény összetevője. Ne higgyünk — fejtette ki — feltétlenül az ideáloknak, „amelyek csak eszköz jellegével bírnak”; „a boldogság követelése örök, ... az ideálok változnak”. Ehhez a fő mondanivalóhoz képest szinte jelentéktelenné vált mindaz, amit magáról a szabad tanításról, annak módszeréről, közvetlen alapelvei-

ről mondott, a magas igényről, amelyet vele szemben támasztani kell, a tanítás anyagának a mindennapi élethez való viszonyításáról, a tudásnak hatalomként való bemutatásáról.

Vajon túl messzire ment-e itt Pikler? Nem hinnők; hiszen mindez, más alakban, tulajdonképpen benne volt előző műveiben, s a Kongresszus során hivatkozott is egyik-másik könyvére; legfeljebb a megfogalmazás élessége s a hely, a környezet, ahol mindezt mondta, és egyben az a mód is, ahogyan mondotta, robbanásszerű hatást váltott ki. Magán a Kongresszuson tulajdonképpen nem is talált megfelelő magas szintű válaszra; a ke-

resztényszocializmus híve, Giesswein Sándor Comte-ra hivatkozott vele szemben, aki minden pozitivizmusa ellenére szintén posztulált egy „Être suprême”-t; a „szeresd felebarátodat...” benne van már Mózes törvénykönyvében, s így az nem krisztusi eredetű elv; a felebaráti szeretet maga is az emberek boldogságának szociális tényezője. Prohászka Ottokár hangsúlyozta, hogy „a szociáldemokráciának sem szabad a vallási és etikai életet ezeknek gyermekvilági kiadásában fölfogni...”; a felebaráti szeretetet illető tételében az „úgy mint” viszonyítás nem aritmetrikus mértékre utal; ez csak olyan elv, amelynek irányába töre-

kedni kell. „Pikler — mondotta Prohászka — e kérdésekben mindent össze-vissza zavar s nem ismeri a keresztény felfogást”. Pikler válaszában „örömmel konstata” Székesfehérvár püspökének azt a kijelentését, amely szerint „az az erkölcsi tanítás, hogy az embernek rendeltetése egy természetfölötti lénynek szolgálni, annak dicsőségére élni és annak áldozni, gyermekes és kezdetleges felfogás”. Arra, hogy a szocialisták (s itt Pikler nyilván annak tekintette magát) ne legyenek kozmopoliták, azt válaszolta, hogy a katolicizmus szó tökéletesen ugyanazt jelenti, mint a kozmopolitizmus; feltette a kérdést, hogy az egyház képviselői

újabbán miért olyan nagy nacionalisták, és a nemzeti kultúra szükségét vajon miért hangoztatják anynyira?

Mindezt azért írtuk le talán a kelleténél kissé részletesebben — s nagyon sok részlettel még így is adósak maradunk —, hogy érzékelte ssük mind a vita hangnemét, mind szintjét. Bizonyos, hogy az előadók és a vitákban résztvevők számoltak a jelenlevők között a nem-tudományos közönséggel, de a fő indok valószínűleg nem ez volt: a reakciónak azzal a megerősödésével szemben, amelyben az egyház s társadalmi kérdésekben a keresztényszocialista irányzat hangadó szerepet játszott, fel kívánták

venni a küzdelmet.. „Számos teológus ... azt követeli, — írta Pikler a *Népművelésben* utólag, válaszként a fellépésével szemben a Kongresszust követően tett kifogásokra —, hogy a filozófia köttesse magát az ő egyházának a tanítása által. De világos, hogy ez minden filozófia és minden továbbfejlődés halála lenne.” A pécsi Kongresszust végeredményben úgy lehet felfogni, mint olyan csatát, amelyet a haladó erők nyertek meg. Ebben minden bizonnyal kiemelkedő szerepe volt Piklernek.

A reakció és különösen az egyház nemcsak a Kongresszuson reagált élénken Pikler szavaira; azt követően valóságos Pikler-ellenes

kampány indult, — igaz, hogy nem sokáig tartott. Még a Kongresszus évében jelent meg egy, a klerikálisok által sugalmazott röpirat: *Tudomány-e Pikler Gyula tanítása vagy egyszerűen csak demagógia?* címmel, amelyben zavarosnak, lázítónak nevezik Pikler tanait, filozofálását dilettánsnak és laikusnak, elméletét szemfényvesztő csalásnak. Szinte egyidőben egy papképviselő interpellált a képviselőházban „Pikler Gyula egyetemi tanár tudományos elfajulásai” ellen, és szintén a pécsi kongresszuson történeteket tette szóvá; kifogásolta Pikler fellépésének az „általános keresztény műveltség” ellen irányuló jellegét; Apponyi kultusz-

miniszter egyébként 1908-ban tulajdonképpen magáévá tette az interpelláló álláspontját. Ugyan- ebben az évben jelent meg Jehlics- ka Ferenc paptanár terjedelmesebb és „elméletibb” könyve Pikler jog- bölcseletének és világnézetének kritikai vizsgálatáról; ebben Pikler tanárt destruktívnak nevezi a csa- ládra, az államra, a vallásra nézve; e tan — olvasható itt — anarchiá- hoz vezet, szerzője hedonista, a vágyaknak élő ember, és így to- vább.

Pikler további tevékenységét vizsgálva az embernek az a benyo- mása támad, mintha Pikler — ha nem is félemlítette meg az a vissz- hang, amelyet fellépésével kivál-

tott — arra a következtetésre jutott volna, hogy nem ez az ő útja, vagy nem egészen ez az ő harci területe; valamelyest visszavonult, nemcsak általában tartózkodóbb lett, hanem talán jobban el is határolta magát a politikai baloldaltól. Feladta-e a harcot? Nem valószínű; vagy inkább úgy tűnik, hogy elvesztette szenvedélyes érdeklődését a társadalmi problémákhoz közvetlenebbül kapcsolódó belátásos elmélet iránt; pontosabban annak továbbgörgetése őt a társadalomtól az egyénben zajló pszichológiai mechanizmus vizsgálata irányába vitte. 1909-ben *A lélektan alapelvei* című, említett könyvének bevezetőjében még azt írja, hogy

itt azokat a tételeket foglalja egybe, amelyeket korábbi jogbölcseleti műveiben kifejtett — igaz, hogy ezt új formában, lélektani megfogalmazásban teszi; de mindjárt hozzáfűz a bevezető tanulmányhoz két további tanulmányt, amelyeket ő ugyan az előbbi folytatásának vagy részének tekintett, azonban azok valójában már eltávolodtak attól és nyilvánvaló jelei a lélektan felé fordulásnak. E szemléletbeli fordulat eredményeire nyilvánvalóan utal a Huszadik Század 1912—1913. évfolyamaiban megjelent tanulmánya *Az éberségi erő képződése és székhelye* címmel, s ugyanezekben az években a Nyugatban az érzé-

kelésről megjelent tanulmányai, majd 1917-ben a *Sinnesphysiologische Untersuchungen* című munkája. A *Schriften zur Anpassungstheorie des Empfindungsvorganges* gyűjtőcímmel ellátott, említett füzetek 1917-től kezdve jelentek meg; ezekben az érzékszervek fiziológiájának kérdéseit tanulmányozta; e közben anatómiai és fiziológiai tanulmányokat végzett. De mindez már életének további, immár végső fejezetéhez tartozik.

AZ ALKONY

Az önkéntes visszavonulás és magába mélyedés jelei, mint említettük, Piklernél már az 1909-es évek körül felmerültek. Életének két nagy fejezete zajlott le addig: az egyik elméletének, önálló felfogásának kidolgozása, a másik az elméletnek a gyakorlatra való rávetítése, a következtetések levonása, de egyúttal a kor politikai követelményeit illetően radikális, haladó állásfoglalás is. Az első világháborút közvetlenül megelőző, illetőleg a háború alatti évek mintegy utórezgései voltak az addigi fejeze-

teknek, vagy talán egyben nyitányai is a következőnek, élete utolsó szakaszának. Mindinkább visszavonulásra szorították őt a társadalmi viszonyok, amelyek — úgy tűnt — bizonyos fokig véget vetettek a radikális illúzióknak, de erre szorította érdeklődési körének változása, amely a társadalmi, bár nem közvetlen társadalmiságukban, hanem egyénekre vetítettségükben felfogott kérdésektől, a jog problémáitól egyre mélyebbre vitte őt a lélektan sűrűjébe, a társadalmi fejlődést szerinte végső fokon meghatározó egyéni cselekvések rugóinak vizsgálata után működésük mechanizmusának tanulmányozására.

Az első világháború idején Pikler publicisztikailag mintha elhallgatott volna. Álláspontja ugyan nyilván egyértelmű volt: egész felfogásából következett szembefordulása a háborúval. De inkább elvonult a háború vésze elől; már jeleztük, hogy 1912/13-ban megkezdett szabadsága áthúzódott a háborús idő kezdetére is. A háborús években írással nem szerepelt a Huszadik Században, említettük viszont 1917-ben megjelent német nyelvű lélektani könyveit, illetőleg kezdődő tanulmánysorozatát. Arra is utaltunk, hogy közvetett adat szerint Pikler az 1918. októberi forradalmat érthetően pozitív módon fogadta; írásban

mégsem bukkantunk nyomára más írásának, mint a már említett nagyon rövid visszaemlékezésnek a Huszadik Század 1919 augusztusában keltezett Ady-számában (s ennek megjelenésekor Pikler már külföldön is volt), arról a már ismertett levélről, amelyet Dieneséssel együtt írt Adynak 1908-ban.

Ez a visszavonulás vagy pontosabban a lélektan elvont világába való elvonulás feltehetően nem opportunizmusból eredt, inkább bizonyos kiábrándultságból, de mindenesetre nagy mértékben érdeklődési körének átalakulásából. Mégis, az őszirózsás forradalom alatti tartózkodása, a Tanácsköztársaság kezdetén külföldre távo-

zása ellenére, az ellenforradalom, mint láttuk, ugyanúgy akart leszámolni vele, mint a Tanácsköztársaságban többé-kevésbé aktív szerepet játszott tanárokkal: nevét ráírták azoknak listájára, akikkel szemben fegyelmi eljárást akartak lefolytatni. Ha a fegyelmi eljárások során végül is kihúzta magát mindenki, akinek a százharminchárom napon tanúsított kifogásolt magatartását az ellenforradalmi rendszer csak botlásnak tekintette és többé-kevésbé megbocsátotta, e rendszer nem akarta Piklernek megbocsátani — nem a Tanácsköztársaság alatti magatartását, mert hiszen ez alatt külföldre ment —, hanem egész múltját, amelyet nem

felejtett el. Csak a következő évek során helyesbítették a reá mért következményeket, amikor e külföldi útját úgyszólván pozitív tettnek minősítették és — mint jeleztük — 1925-ben megítélték számára a teljes nyugdíjat.

Nem tudjuk persze, miért ment Pikler mindjárt a Tanácsköztársaság kikiáltása után külföldre — nem értett-e egyet annak célkitűzéseivel (ami valószínű), megsejtette-e annak esendőségét (ami szintén nem kizárt), kényelemszeretetet vitte-e el a várható viharok elől (ez sem teljesen valószínűtlen). Mindenesetre a kíméletlen utókor egyáltalán nem írhatja javára Piklernek e lépését, hiszen ő egyike

volt azoknak, akik határozottan közeledhettek volna a Tanácsköztársasághoz; tulajdonképpen még az is problematikus, hogy miért maradt annyira háttérben az októberi forradalom alatt, vajon voltak-e már akkor is fenntartásai? Mindez egész megítélésében bizonyára szerepet játszik, de ezt a magatartást azért egybe kell vetni azzal a tudományos és társadalmi szereppel, amelyet a századforduló előtti és azt közvetlenül követő években, illetve évtizedekben betöltött, s különösen elméletének — ha nem is érdemi igazságával —, de a maga idejében elért társadalmi jelentőségével. Nem volt egyértelműen értékelhető ember, ez nyil-

vánvaló; ellentétes elemek keveredtek benne is, ellentétes értékelések jelezhetik azt az összképet is, amelyet róla rajzolni próbálunk.

Tény az, hogy 1920-at követően tizenhét évig — a már jelzett vizontagságok után elnyert nyugdíjából — visszavonultan élt. Ecséd községben, Gyöngyös közeliében töltötte ezeket az éveket, — nem mondhatjuk, hogy öregkorát, mert visszavonulásakor nem volt még hatvanéves. Concha Győzőnek — nem tudni, milyen alkalmából, talán a születésnapja alkalmával küldött jókívánságaira válaszul ennyit írt egy cédulára: „A ki egész nap futott, ha megérkezett az este, eleget futott.” Ezt azonban

aligha gondolta egészen komolyan, hiszen e magányában is dolgozott, de minden bizonnyal bántotta a méltatlan mellőzés is. 1926-ban jelent meg a *Schriften zur Anpassungstheorie des Empfindungsvorganges* sorozat ötödik füzete: *Theorie des Gedächtnisses* címmel Leipzigben. Nem egészen természetes, bizonyos keresettséget mutató publicisztikai értékű vitájáról Ignotusnak a Nyugat hasábjain már szólottunk (1926). Utolsó munkája a német nyelven, de Magyarországon 1936-ban napvilágot látott, szintén említett *Die Trennung Lichts und Schattens, von Eigenhelligkeit der Flächen als Werk der Netzhautkrümmung und des Blicks*, látásfizio-

lógiai megfigyeléseiről és kísérleteiről ad számot: a könyvecske előszavát is Ecsédről keltezte. Ezzel azonban nemigen tudott számottevő figyelmet kelteni; a kor, amely mélyen haladásellenes volt, már mintegy „leírta” számlájáról Pikler Gyulát, aki egyébként tevékenysége átirányításával maga is segített szerepének a társadalmi befolyás területéről való lesiklatásában — életének e későbbi szakában olyan útra tért, amely akkor kevésbé volt alkalmas közérdeklődést keltő viták vagy akár tudománypolitikai támadások kiváltására.

Az 1937-ben bekövetkezett halálát regisztráló egy-két régi

fegyvertársa még a „régi” közéleti szerepet vivő Piklert tisztelte s tevékenységének méltatását is azzal a körrel kötötte össze, amelyben alkotóereje mintegy tetőzött. Székely Artúr, Vámbéry Rusztem, a radikálisok nevében írtak búcsúszavakat; e radikálisokhoz való viszonyában raktározta el emlékét az utókor is.

ÉRTÉKELÉSI KÍSÉRLETEK

Mit szóltak a Horthy-korszak szakemberei Piklerhez, pontosabban belátásos elméletéhez? A polgári jogtudománynak azok a művelői, akiknek nem adatott meg, hogy az eredetiségnek arra a fokára emelkedjenek, amelyre Pikler, igyekeztek tevékenységével röviden végezni. Moór Gyula 1923-ban kelt könyvében (*Bevezetés a jogfilozófiába*) a lélektani szociológiai irány képviselői között majdnem tizenkét sort szentel a Pikler-féle belátásos elméletnek, s annak racionalis vonására, egyben az utilita-

risztikus szociológiához való átvezető jellegére mutat rá; nem mellőzi azonban az oldalgágást, amikor Iheringhez kapcsolja Piklert, „akinek jogfilozófiája Piklert befolyásolta”. Olyan kisebbitést célzó érv ez, amelyet már annak idején is hangoztattak Piklerrel szemben (így Finkey Ferenc: *A tételes jog bölcséletében*, 1908.). Angyal Pál *A jogbölcselet alapítételei* című könyvecskéjében (1926) két helyütt említi Piklert: a fiziológiai determinizmus képviselői sorában Büchner és Vogt nevéhez hozzáfűzi Pikler nevét is; a pozitivizmusról szólva ismét csak „többek között” utal Piklerre; e „többek”: Jászi, Tegze s egy ideig Somló;

igen ám, de ebbe az iskolába sorolja a keresztényszocialistákat is, az ún. szociális irány képviselőit, Giessweint, Majláthot, Geöcze Sároltát, akiket az „idealista kommunizmus” kategóriájában foglal egybe Saint Simonnal és Fourier-vel. Ezt az értékelést aligha lehet komolynak tekinteni.

✕ A felszabadulás előtt a legbelsőbben foglalkozott Pikler elméletével Horváth Barna; nem ugyan *Rechtssoziologie* című, 1934-ben megjelent könyvében, ahol szinte csak a Pikler által megkísérelt „ahistorikus jogszociológia szegényes eredményeiről” szólt, — ellenben 1930—1931-ben az *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphiloso-*

sophie-ben (Band XXIX. Heft 1.)
megjelent *Die Ungarische Rechts-
philosophie* című beható tanulmányá-
ban. Itt érezhető az a némileg túl-
zottan kifejeződő törekvése, hogy
Piklert feltétlenül Pulszky tanít-
ványának tekintse; „szociológiai
pozitivizmus” címmel foglalja
egybe — egyébként egészen indo-
koltan — felfogásukat. Az értéke-
lés során azonban tudományosabb-
nak fogja fel Pikler fejlődésének
első szkeptikus szakaszát (egyéb-
ként Moórnak az a tétele, amely
szerint a helyes jog kérdésében „a
döntés csak az ellentétes világnéze-
tek és erkölcsi felfogások közötti
választás útján lehetséges”, szintén
Pikler e korai korszakának hatását

mutatja; l. Moór: *Bevezetés a jogbölcseletbe.* 305). Horváth Pikler belátásos elméletét előrevivő lépésnek tekintette politikai meggyőződésének irányában, de egy lépésnek visszafelé a tudomány szolgálata szempontjából. Attól tartunk, hogy ez az ítélet — tárgyi vitathatóságán túl — nagyon is sommás ahhoz, hogy megközelítse az igazságot. Mind ő, mind Moór egyébként jóval nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a magyar jogbölcselek sorában Somlónak, pontosabban újkantiánus jogfilozófiájának, amely természetesen eredetiséget nem nélkülöző, de mégis csak egy válfaja volt ennek az iránynak, és talán valamivel keve-

sebb önállóságot mutatott, mint Pikler elmélete.

A felszabadulás után előbb-utóbb esedékessé vált a múlt egész polgári jogfilozófiájának marxista igényű átértékelése és ennek menetében Pikler elméletének ebből a szempontból való mérlegre tétele is. Erre e sorok írója 1955-ben tett kísérletet, egyrésztől *A burzsod jogbölcselet Magyarországon* című könyvében, másrésztől előbb külön is *Pikler Gyula állam- és jogbölcselete* című tanulmányában (1952). Ennek során Pikler belátásos elmélete, amely a magyar polgári jogbölcselet egészének menetében ugyan szembekerült a konzervatív-reakciós jogfilozófiával,

sőt az újkantiánus jogbölcselettel is, de minthogy abban a korban jött létre, amikor már a marxista jogelmélet palántái is sarjadni kezdtek — a marxizmus mérlegén nem kaphatott más értékelést, mint negatívát, aminthogy végeredményben értékelésünk Pikler *elméletét* illetően most is az. Ezt egyes, a magyar polgári radikális iránnyal foglalkozó szerzők, így Horváth Zoltán, kifogásolták is, s maguk pozitívabb értékelést adtak Piklernek. Ami Horváthot illeti, ebben a pozitívabb értékelésben bizonyára igaza volt, minthogy ő szinte kizárólag Pikler társadalmi-politikai szerepét és hatását vizsgálta, s még hozzá azt is leszűkítve egy rövid

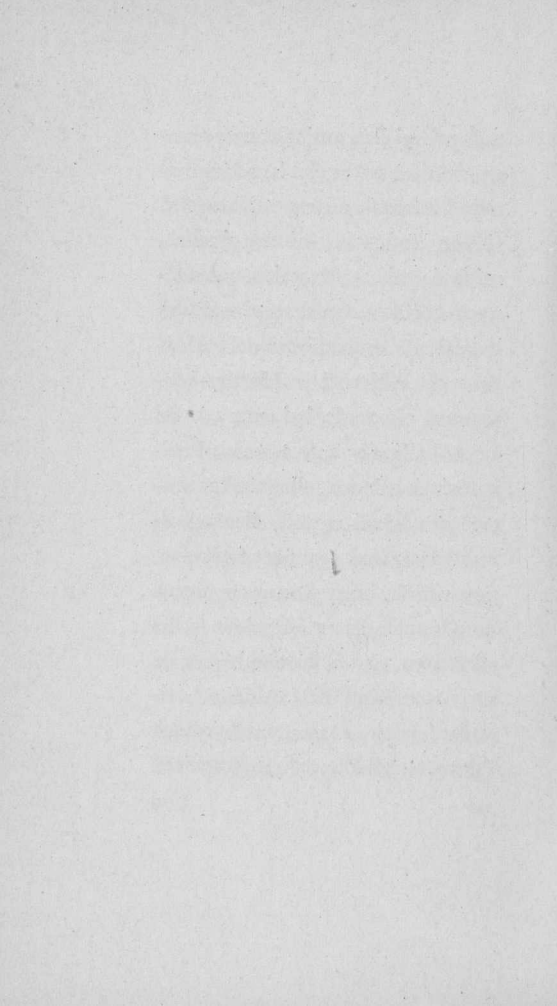
korszakra; mi viszont említett munkáinkban csak Pikler elméletét elemeztük, noha akkor is utaltunk arra az ellentmondásra, amely elméletének a marxizmus mértékével mért negatív jellege és társadalmi tevékenységének pozitív oldalai között mutatkozott.

Ez a megemlékezés szolgáljon most kísérletül Piklernek egy összesítettebb értékeléséhez. Ebben az ellentmondást, amely az önmagában vett elmélet és az önmagában vett társadalmi tevékenység között mutatkozik, fel kellett oldani, mégpedig abban a társadalmi konstellációban kellett feloldani, amelyben a haladó polgárság késői képviselői szemben álltak a konser-

vatív reakció bizonyos szempontból szintén késői, a földesúri hatalommal simán megalkuvó képviselőivel. Ebben az összefüggésben nézve, ennek az időszaknak feltételei közepette nincsen ellentmondás Pikler tudományos és társadalmi tevékenysége között életének abban a fő szakaszában, amelyet mi itt elsősorban vizsgáltunk; e korban kifejtett munkássága — a maga történelmi korlátaival együtt — pozitívumaival bevonult mind a magyar polgári radikalizmus, mind a magyar polgári jogbölcselet történetébe.

A korábbi értékelésen túl most azt is nyomatékkel figyelembe kellett vennünk, hogy a magyar jog-

tudományi élet, amint az egész magyar tudományos élet is, adósa maradt Piklernek a megemlékezéssel. Olyan tudósok mindegyikének, mint ő volt, a hivatalos tudományos körök a múltban, e tudósok halálakor, emlékbeszéddel adóztak: ez Piklernél a Horthy-korszakban elmaradt, helyette a korai agyonhallgatás volt a sorsa. Értékelésének minden, ellentéteket mutató vonásával együtt, életének és munkásságának egységét értékelve, úgy véljük, hogy a magyar jogtudománynak ezt az adósságát — ha elkésetten, egy új korszakban is, de törlesztenie kell. Ez a valódi rendeltetése ennek a megemlékezésnek Pikler Gyuláról, a jogbölcslőről.

BIBLIOGRÁFIA

*Pikler Gyula jogelméleti jelentőségű
főbb munkái*

Ricardo. Jelentősége a közgazdaságtan történetében. Érték- és megoszlástana. Különlenyomat a „Nemzetgazdasági Szemle” 1885. évi folyamából. Budapest 1885. A M.T. Akadémia támogatásával. 190 oldal.

Az állam ellen. I. rész: Budapesti Szemle 1886. 43–60. o., II. rész: Budapesti Szemle 1886. 213–237. o.

Angol és német közgazdaságtan. I. rész: Budapesti Szemle 1890. 231–258. o., II. rész: Budapesti Szemle 1890. 375–390. o.

Bevezető a jogbölcseletbe. Budapest, 1892. XXXII+166 oldal.

A jog keletkezéséről és fejlődéséről. (I. kiad.) Budapest, 1897. 276 oldal.

A ius szó eredete és fogalmi és nyelvi rokonai. Jogtudományi Közlöny. 1898. 10–12. o., 25–28. és 42–43. o.

*Az emberi egyesületek és különösen az állam
keletkezése és fejlődése.* Budapest, 1905. 5.
bőv. jav. kiad. 100 oldal.

A büntetőjog bölcselete. Második folytatás a
jog keletkezéséről és fejlődéséről című
könyvhöz. 6. kiadás Budapest, 1908.
128. o.

Lélektan és társadalmi tudomány. Huszadik
Század 1907. jan.—jún. 113—120. o.

„Objektív szociológia” és induktív logika.
Huszadik Század 1907. jan.—jún.
229—235. o. (További vitacikkek a
Huszadik Század 1907. I. és II. félévi
kötetében.)

*A Pikler Gyulával foglalkozó
szakeirodalom*

VÁMBÉRY RUSZTEM: Pikler Gyula 1864—
1937. Századunk 1937. évf. 9—10. szám,
337. o.

SZÉKELY ARTUR: Pikler Gyula. Nyugat
1938 január—június 125—131. o.

PIKLER ENDRE: Pikler Gyula életműve
182

1864—1937. Századunk 1938. 2—3.
szám 53—71. o.

MÉREI GYULA: Polgári radikalizmus Magyarországon 1900—1919. Budapest, 1947.

HORVÁTH ZOLTÁN: Magyar Századforduló
— A második reformnemzedék története. Budapest, 1961.

FUKÁSZ GYÖRGY: A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez. 1900—1918. Budapest, 1960.

SZABÓ IMRE: Pikler Gyula állam- és jogbölcsélete. Filozófiai évkönyv I. évfolyam, Budapest, 1952. 477—504. o.

SZABÓ IMRE: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon, VI. fejezet: A pozitivistá állam- és jogbölcsélet megjelenése és kifejlődése. Budapest, 1955. 197—275. o.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó
igazgatója

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Budai Anikó

AK 196 k 7376

Terjedelem: 5,25 (A/5) ív + 1 db melléklet

73.74132 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György

